

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

भाषाका सम्बन्धमा नयाँ-नयाँ कुराको खाजी गर्न, भाषाको इतिहास, प्रयोग र उपलब्धिबारे व्याख्या तथा विश्लेषण गरी नवीनतम तथ्य पहिल्याउन गरिएको शोधकार्यलाई नै अनुसन्धान भनिन्छ (भट्टराई, ०६५ : १) । त्यसैले अनुसन्धान शब्दको अर्थ नै कुनै विषय, विचार वा धारणाका सम्बन्धमा राम्ररी खोज गर्नु भन्ने हुन्छ । अनुसन्धान शब्दको पर्यायवाची शब्दका रूपमा शोध, अन्वेषण, गवेषणाजस्ता शब्दहरू पनि प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतीयमान अर्थमा 'शोध' शब्दले शैक्षिक, प्राज्ञिक एवम् भाषिक क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरूको समाधान गर्ने कुरालाई पनि सम्बोधन गरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ (पूर्ववत्, ०६५ : १) । अतः कुनै विषय, विचार एवम् धारणा आदि क्षेत्रमा जब कुनै समस्या देखापर्छ त्यहाँनै अनुसन्धान (शोध) को आवश्यकता पर्दछ । यस्तो अनुसन्धान समसामयिक र ज्वलन्त रूपमा देखा परेका समस्यामा केन्द्रित हुनुपर्दछ । उपर्युक्त सैद्धान्तिक पक्षहरूको अध्ययनका आधारमा हेर्दा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेद्वारा लिखित 'राजेश्वरी' (छैठौँ संस्करण, २०५०) खण्डकाव्यका श्लोकहरूमा रहेका शब्दहरू बोध र रसास्वादनका विषय बन्ने गरेका छन् । जुनसुकै र जस्तोसुकै कृतिको पनि सर्वप्रथम शब्दार्थ ज्ञान आवश्यक हुन्छ । यसको ज्ञान नभएसम्म कृतिको विश्लेषण सम्भव छैन । शब्दज्ञान नभएमा यसको रसास्वादनमा बाधा समेत पर्ने भएकाले शब्दज्ञान नै महत्वपूर्ण कार्य मानेर यस दिशातर्फको कार्यमा प्रस्तुत शोधप्रस्ताव तयार भएको हो र यसै अनुसार शोधपत्र पनि तयार गरिएको छ ।

कविताका श्लोकमा वाक्यात्मक कोटिमा आएर शब्द कुन पदवर्गका रूपमा के-कसरी प्रयोग हुँदैछन् ? भन्ने कुराको जानकारी नहुनु पाठकहरूका लागि बोध र रसास्वादनका सन्दर्भमा जटिल समस्याको विषय हुने गरेको छ । यसका साथै त्यस्ता शब्दहरूको वास्तविक अर्थ पत्ता लगाई बुझ्न र प्रयोग गर्न समेत समस्या उत्पन्न हुने गरेको छ । यसरी शिक्षक र विद्यार्थी तथा सम्पूर्ण पाठकसामु सिर्जित समस्याहरूको समाधान गर्न शब्दको बनोट कस्तो छ ? त्यो शब्द कसरी निर्माण प्रक्रियामा मूल शब्दका साथ उपसर्ग, प्रत्यय आदि भएर आउने गर्दछन् ? शब्दको बनोट प्रक्रियामा कुन प्रकृतिमा कुन कुन सर्ग (पूर्वसर्ग, परसर्ग) मिलेर व्युत्पादित बनेका छन् ? भन्ने कुराको बोध हुनु अनिवार्य हुन जान्छ । शब्दको मूल स्रोत वा मूल रूप बोध भएपछि मात्र शब्दको वास्तविक र सान्दर्भिक अर्थ

बोध हुन्छ, जसले गर्दा विद्यार्थीहरूलाई भाषिक सिपहरूको ज्ञान गर्न र शिक्षकलाई उक्त विषयको शिक्षण गर्न सहज हुन्छ। यसर्थ शब्दार्थबारे सबै जानकार हुनुपर्दछ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधपत्र निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

- (१) 'राजेश्वरी' खण्डकाव्यका खण्डहरूमा के-कस्ता शब्दहरू प्रयोग भएका छन् ?
- (२) ती शब्दहरूको वितरण (परिमाणात्मक) स्थिति कस्तो छ ?
- (३) त्यस्ता शब्दहरूका स्रोतगत र वर्ग वितरण स्थिति कस्तो छ ?

१.३ शोधको उद्देश्य

उपर्युक्त समस्याहरूको समाधान प्रस्तुत गर्नु यस शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ। शोधपत्रका उद्देश्यहरूलाई बुदाँगत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (१) 'राजेश्वरी' खण्डकाव्यका विभिन्न खण्डहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू सङ्कलन गर्नु,
- (२) सङ्कलित शब्दहरूको वितरण (परिमाणात्मक) स्थिति देखाउनु,
- (३) उक्त शब्दहरूको स्रोतगत र वर्गगत स्थिति देखाउनु।

१.४ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व

नेपाली भाषाको जननी संस्कृत भाषा मानिन्छ। नेपाली भाषा र साहित्यको अध्ययन अध्यापन गराउँदा तत्सम र आगन्तुक शब्दहरू भन्दा तद्भव शब्दहरू बढी प्राप्त हुने गर्दछन्। अन्ततः संस्कृत भाषाबाट धेरै शब्दहरू प्राप्त गरेर नै नेपाली भाषा पुष्ट भएको छ। संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा आउँदा रूप फेरिएर आएका शब्दलाई तद्भव शब्द भनिएको छ (अवस्थी र शर्मा, २०५५ : १३८)। तद्भव शब्द सामान्यतया संस्कृतबाट प्राकृत हुँदै नेपालीमा आएका छन्। साहित्यकार, भाषाशास्त्री एवम् अन्य लेखकहरूले आ-आफ्ना लेखरचनाहरूमा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक एवम् देशज शब्दहरूको प्रयोग गर्ने गरेका छन्। यसरी शब्दहरू प्रयोग गर्ने क्रममा तद्भव शब्दहरू बढी प्रयोग हुनु, ती तद्भव शब्दहरूको संस्कृत मूल रूप थाहा नहुनु, अत्याधिक जटिल तद्भव शब्दहरू प्रयोग हुनुले नेपाली भाषा र साहित्यका पाठक, श्रोता एवम् प्रयोगकर्तालाई दुर्वोध्यता र भाषिक विकर्षणतिर धकेले जस्तो हुने गरेको छ। यी र यस्ता कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर तद्भव शब्दहरूको समुचित अध्ययन गरिने यस शोधकार्यले सम्बन्धित तहमा प्राप्त कठिनतालाई केही सरलता हासिल गराउनेछ।

प्रस्तुत शीर्षकको शोधकार्यमा 'राजेश्वरी' खण्डकाव्यका श्लोकहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई अकारादि वर्णानुक्रमका आधारमा व्यवस्थित गरी राखिएको छ । त्यसपछि पदवर्ग छुट्याई व्युत्पन्न शब्दको परिमाणात्मक स्थिति समेत प्रस्तुत गरिने यो शोधकार्य स्वतः औचित्यपूर्ण र महत्व रहनेछ । भविष्यमा ती शब्दहरूले विभिन्न सन्दर्भमा आएर के-कसरी भाषागत अभिव्यक्तिको कार्य गर्दछन् भन्ने कुरामा जानकारी लिन चाहने सम्पूर्ण व्यक्तिहरू, पाठक, विद्यार्थी, शिक्षक, पाठ्यक्रम निर्माता तथा पाठ्यपुस्तक तयार गर्ने विद्वान्हरू समेतका लागि यो शीर्षकको शोधपत्र महत्वपूर्ण र उपयोगी रहने विश्वास लिइएको छ ।

१.५ शोधकार्यको सीमाङ्कन

'राजेश्वरी' खण्डकाव्यमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग प्रचुर मात्रामा भए पनि शोधकर्ताले आफ्नो अध्ययनलाई संस्कृत भाषाबाट आएका रूप फेरिएर नेपाली भाषामा आएका तद्भव शब्द शब्दहरूलाई मात्र आफ्नो अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ । वर्गगत आधारमा तद्भव शब्दहरूको अध्ययन यसमा गरिएको छ, तथापि अन्य शब्दहरूको सङ्ख्यात्मक जानकारी भने खुलाइएको छ । प्रयुक्त शब्दहरूमा पनि अनावृत शब्दलाई मात्र लिइएको छ । आवृत्तिमा आउने शब्दहरूलाई छाडिएको छ । शोधकार्य कविवर माधवप्रसाद घिमिरेको "राजेश्वरी" (२०५०, छैठौँ संस्करण) मा सीमित रहेको छ । यसमा २० छालका श्लोकहरूमा रहेका तद्भव शब्दहरू अध्ययनको सीमा बनेका छन् ।

१.७ शोधपत्रको रूपरेखा

शोधपत्रलाई सङ्कलित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि निम्नलिखित पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ :

अध्याय एक : शोधपरिचय

अध्याय दुई : साहित्यको पुनरावलोकन तथा पूर्वकार्यको समीक्षा

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

चौथो अध्याय : व्याख्या तथा विश्लेषण

पाँचौँ अध्याय : निष्कर्ष, सुझाव र उपयोगिता

सन्दर्भसामग्रीसूची

अध्याय दुई

साहित्यको पुनरावलोकन तथा पूर्वकार्यको समीक्षा

२.१ शब्दभण्डारका सन्दर्भमा भएका पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै भाषामा पाइने र प्रयुक्त हुने यावत् शब्दहरूको समूहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ (शर्मा, २०५४ : ७३) । शब्द अभिव्यक्तिको मुख्य स्रोत हो । भाषाशास्त्रीहरूले शब्दलाई भाषिक अभिव्यक्तिको शरीर र अर्थलाई आत्माका रूपमा स्वीकार्नुले पनि यसको पुष्टि भएको छ । शब्द वर्ण वा वर्ण समूहबाट बनेको सार्थक एकाइ हो । शब्द आफैमा स्वतन्त्र हुनुका साथै प्रयोग योग्य पनि हुन्छ । प्रयोग योग्य हुन्छ भन्नुको अर्थ यो अर्थवान् पनि हुन्छ भन्ने हो । भाषिक सम्प्रेषणमा निरर्थक एकाइहरूको खासै स्थान हुँदैन । शब्द सार्थक हुने हुनाले नै यसले विभिन्न शब्दवर्गको प्रतिनिधित्व गर्दै शब्दकोशमा प्रविष्टि पाउने गर्दछ । शब्द वाक्यको आधारभूमि तथा वाक्य भाषिक अभिव्यक्तिको पूर्ण संरचना हुनुले शब्दभण्डारको अध्ययन र विकासमा सबै भाषाका अध्ययन कर्ताले लाग्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले शब्दभण्डारका सम्बन्धमा विदेशी तथा स्वदेशी भाषाविद्हरूले आ-आफ्नै तवरबाट अध्ययन गरेका छन् । जसले शब्दभण्डारका विषयमा अध्ययन गरेका छन् सबैले शब्द र अर्थको सम्बन्ध नित्य र स्थिर हुन्छ भन्ने कुरा प्रमाणित गरेका छन् ।

नेपाली भाषाको विकासमा प्रशस्त अध्ययन र अनुसन्धान भएका छन् । नेपाली भाषाको विकास र प्रयोगका सन्दर्भमा शब्दभण्डारको अध्ययन शब्दभण्डारलाई अध्ययनको सहायक आधार र शब्दभण्डारमै केन्द्रित भई दुई प्रकारले गरिएको पाइन्छ । शब्दभण्डारमै आफ्नो अध्ययनलाई केन्द्रित गरेर अध्ययन गर्नेमा प्रा. डा. कृष्णगोपाल रस्तोगी (सन १९८७) र डा. गोपीकृष्ण काफ्ले देखिन्छन् (खतिवडा, ०६८) । मूलतः शब्दभण्डारमै केन्द्रित भएर आफ्नो अनुसन्धानलाई पूर्णता दिने अर्का भाषाविद्मा प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी देखापर्छन् । उनले आफ्नो विद्यावारिधि उपाधिका लागि प्रस्तुत प्राथमिक तह (कक्षा १-३) का विद्यार्थीहरूका लागि शब्दभण्डारको निरूपण शीर्षकको शोधपत्रमा कक्षागत रूपमा अपेक्षा गरिएका आधारभूत नेपाली शब्दभण्डारको सङ्ख्या निर्धारण गर्ने, आधारभूत शब्दको निर्धारण गर्ने, निर्धारित आधारभूत शब्दभण्डारलाई अक्षर सङ्ख्या र पदवर्गआदिका आधारमा विभाजन एवम् व्याख्या विश्लेषण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण कार्य गरेका छन् । भण्डारीले तराई, पहाड र उपत्यकाका जिल्लाहरूका डेढ दर्जन विद्यालयहरूलाई छनोट गरी स्थलगत अध्ययन गरेर ५४० विद्यार्थीहरूबाट लिखित र मौखिक नमुना छनोट गरी प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको आधारभूत

नेपाली शब्दभण्डारको सूक्ष्म अध्ययन गरेर महत्वपूर्ण कार्य गरेका छन् । अध्ययनका क्रममा कक्षा १, २ र ३ का विद्यार्थीहरूका लागि क्रमशः १२०१, ६०१ र ७०१ शब्दहरू सिफारिस गरी पदवर्गका कोटिहरू नाम पदवर्ग, क्रियापद वर्ग, विशेषण पदवर्गका दृष्टिले शब्दसूची तयार गरेका छन् (खतिवडा : २०६८) ।

आचार्य, होमप्रसाद (२०५४) द्वारा कक्षा पाँच पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा तराइ, पहाड, र उपत्यकामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार तथ्याङ्कन गरी पहिचानात्मक शब्दको तुलनामा पहाडी भेगका विद्यार्थीहरूमा तुलनात्मक हिसाबले कम भएको कुरा निष्कर्ष निकालिएको छ (थापा: २०६१) ।

कार्की, युद्धबहादुर (२०५५) द्वारा शब्दभण्डारका स्रोतका रूपमा नेपाली राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका कान्तिपुरको शनिवारसरीय २०५५ साल कात्तिक २१ र २८ गते, मंसिर १२ र २९ गते पुस १८ र २५ गते, माघ २ र २३ गते तथा फागुन १ र १८ गते जम्मा १० अङ्कलाई आधार बनाएर गरिएको नेपालीमा प्रचलित संस्कृत शब्दहरूको आवृत्ति अध्ययन पनि शब्दभण्डारसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण अध्ययन मानिन्छ । यसमा जम्मा ५२९२ संस्कृत शब्दहरूको आवृत्ति गणना गरी तिनीहरूको वर्गीकरण र स्थान निर्धारण गरिएको छ (खतिवडा : २०६८) ।

खतिवडा, हरिनारायण (२०६८) द्वारा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धान महत्वपूर्ण मानिन्छ । अनावृत तत्सम र आवृत अन्य शब्द गरी जम्मा १३,६८० शब्दहरू समेटेर गरिएको यो अध्ययन तहगत विद्यार्थीहरू र उक्त तहमा अध्यापन गराउने शिक्षकहरूका लागि पनि अति उपयोगी र समसामयिक बनेर देखापरेको छ । यस अध्ययनमा सङ्कलित तत्सम शब्दहरूको पदवर्ग, बनोट प्रक्रिया, वर्गगत स्थिति, वर्गहरूको पहिचान र वितरण स्थिति जस्ता कुरालाई स्पष्टसँग देखाइएको छ । कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकअन्तर्गत अभ्यास खण्ड र थप सामग्री बाहेक छायाकोष्ठ र कविता, कथा, निबन्ध र जीवनी विधा भित्रका सबै तत्सम शब्दलाई समेटेर अनुसन्धानकर्ताले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । उक्त शोधपत्रमा अनावृत तत्सम शब्द सङ्ख्याको सापेक्षतामा नाम पदवर्ग ६७ प्रतिशत, दोस्रो स्थानमा विशेषण पदवर्ग ३० प्रतिशत भएको र सर्वनामको प्रयोग नभएको कुरा समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

थापा, चन्द्रबहादुर (२०६१) द्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट तत्सम शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा तत्सम र अन्य शब्द गरी जम्मा १५,९११ शब्दहरू रहेको निष्कर्ष

निकालिएको छ । यो अध्ययन तहगत विद्यार्थीहरू र उक्त तहमा अध्यापन गराउने शिक्षकहरूका लागि पनि अति समसामयिक बनेर देखापरेको छ । यस अध्ययनलाई अनुसन्धानकर्ता थापाले अरु कथा, कविता, जीवनी र निबन्धजस्ता कुनै एक वा दुई विधासँग सम्बन्धित भएर आफ्नो अध्ययन अगाडि बढाएका भए अरु विशेषीकृत बन्न सक्ने थियो ।

दवाडी, नारदप्रसाद (२०७१) द्वारा 'ऋतुविचार खण्डकाव्यमा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरूको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको देखिन्छ । उक्त शोधपत्रमा खण्डकाव्यका छोटो विचारभित्र प्रयुक्त तद्भव शब्दहरूको मात्र शब्दवर्ग, वनोट प्रक्रिया तथा वर्ग वितरणको अनावृत अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनले साहित्य सृजनामा तद्भव शब्द प्रयोगको अवस्थालाई जनाएको छ ।

भट्टराई, शङ्करप्रसाद (२०५२) द्वारा तरुणतपसी नव्यकाव्यमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति र तत्सम शब्दको अर्थ शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धान अन्तर्गत तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको वर्णानुक्रम आवृत्ति सङ्ख्या देखाउँदै १४,३९९ शब्दहरूलाई अध्ययनको क्रममा समावेश गरेको पाइन्छ । जसमध्ये ४६३२ तत्सम शब्द भएको कुरा समेत प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधपत्रले त्यो सर्वनाम पद सबभन्दा बढी २७७ पटक र वा तत्सम शब्दअन्तर्गत सबभन्दा बढी आवृत्ति भएको कुरा स्पष्ट पारेको छ । यस शोधपत्रले 'तरुणतपसी' नव्यकाव्य अध्ययन गर्ने अध्येताहरूका लागि आवश्यक सहजता प्राप्त हुन्छ (खतिवडा :२०६८) ।

२.२ पूर्वाध्ययनको उपादेयता

भाषा विचार विनिमयको साधन हो । भाषाले भाषाका विभिन्न रूपहरूमार्फत् व्यक्तिदेखि हरेकका विचारलाई विभिन्न शैलीबाट सहयोग गरिरहेको सन्दर्भमा भाषामा आवश्यक शब्दभण्डार र यसको सान्दर्भिक प्रयोग तथा विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त शब्दको प्रभाववारे जानकारी दिने हुँदा यसप्रकारका पूर्वाध्ययनले साहित्यमा प्रयुक्त शब्दहरूको अध्ययनमा थप सहयोग पुग्ने हुनाले यसको उपादेयता स्वतः रहने विश्वास गर्न सकिनेछ ।

२.३ शब्दभण्डारको सैद्धान्तिक प्रारूप (अवधारणा)

कुनै निश्चित क्रम र सङ्ख्यामा आएका एक वा एकभन्दा बढी वर्ण वा अक्षर मिली बनेको कुनै खास अर्थ बझाउने लवजलाई शब्द भनिन्छ (अवस्थी र शर्मा, २०५५ : ३५) । शब्दभण्डारका सम्पूर्ण शब्दहरूलाई विभिन्न वर्गमा विभाजन वा कार्यका आधारमा वर्गीकरण गर्नुलाई शब्दवर्ग वा पदवर्ग भनिन्छ र कुनै वस्तुको उत्पत्ति स्थानलाई स्रोत वा भाषाविज्ञानमा भाषाले शब्द प्राप्त गर्ने

ठाउँलाई शब्दस्रोत भनिन्छ । यसरी शब्दवर्ग र शब्दस्रोतका सन्दर्भमा विभिन्न लेखक वा विद्वानहरूद्वारा आ-आफ्नै किसिमबाट विचारहरू प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

डा. हेमाङ्गराज अधिकारीका अनुसार “शब्दहरू विभिन्न वर्गका हुन्छन् । यिनको वर्गीकरण अर्थ, रूप र कार्यका आधारमा गर्न सकिन्छ । व्याकरणात्मक दृष्टिले अर्थभन्दा रूप, रूपभन्दा कार्यका आधारमा गरिएको वर्गीकरणलाई उपयुक्त मानिन्छ (अधिकारी २०४९: १८) ।”

मोहनराज शर्माका अनुसार - “शब्दभण्डारका यावत् शब्दहरूको वर्ग-वर्गमा विभाजन गर्नुलाई वर्गीकरण भनिन्छ । शब्द वर्गीकरणले भाषाको शब्दभण्डार र त्यसको प्रयोगलाई व्यवस्थित तुल्याउँछ (शर्मा, २०५४ : ७३) ।”

शब्दवर्गलाई निम्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

२.३.१ स्रोतगत आधारमा

➤ मौलिक शब्द (तत्सम र तद्भव)

- । तत्सम शब्द : संस्कृतबाट रूप नफेरिई सोभै आएका - शब्द, कुमार, ईश्वर, छात्र, धन, स्वर ।
- । तद्भव शब्द : संस्कृतबाट प्राकृत र अपभ्रंशको माध्यमबाट रूप फेरिई आएका- कान, खयर, दही, भात ओखलआदि ।

➤ आगन्तुक शब्द (विदेशी र स्वदेशी स्रोत)

- । विदेशी स्रोत : इज्जत, आवाज, अलबम, कैँची, अचार, कर्फु, क्याम्पस, सेमिनार, थर्मस, स्टुडियो, बम, भोङ्का, चाउचाउ, रिक्सा, आदि ।
- । स्वदेशी स्रोत : पसल, लामा, घुम, पटुका, डम्फु, जन, गम्छा आदि (शर्मा, २०५४ : ७३)

२.३.२ बनोट वा संरचनाका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

- मूल वा अव्युत्पन्न : घर, म, राम्रो आदि
- व्युत्पन्न शब्द : घरेलु (घर+एलु), मेरो (म+रो) आदि ।

आफै निर्मित शब्दलाई मूल र उपसर्ग र प्रत्यय आदिको योगद्वारा निर्मित शब्दलाई व्युत्पन्न शब्द भनिन्छ (पूर्ववत् , २०५४ : ७५) । यसलाई माथिका केही उदाहरणले पुष्टि गर्दछ ।

२.३.३ रूपायनका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

वाक्यमा प्रयुक्त हुँदा रूप परिवर्तन हुने वा नहुने आधारमा पनि शब्दको वर्गीकरण गरिन्छ । यस आधारमा शब्द दुई प्रकारका हुन्छन्, विकारी र अविकारी । विकारीभिन्न नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया तथा अविकारीभिन्न क्रियाविशेषण, नामयोगी संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात पर्दछन् (पूर्ववत्, २०५४ : ७६) । यसरी हेर्ने हो भने कोशीय अर्थमा फरक नपारी व्याकरणात्मक अर्थको अभिव्यक्तिका निम्ति वाक्यमा प्रयोग गर्न उपयुक्त हुने गरी शब्दको रूप परिवर्तन गर्ने प्रक्रिया रूपायन हो भन्ने बुझिन आउँछ ।

२.३.४ कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

वाक्यमा व्याकरणात्मक वा कार्यात्मक आधारमा वर्गीकृत हुने शब्दको वर्गीकरणलाई कार्यात्मक आधार मानिएको देखिन्छ (पूर्ववत्, २०५४ : ७६) । यस आधारमा नेपाली शब्दहरू निम्नलिखित नौ प्रकारका हुन्छन् -

क) नाम ख) सर्वनाम ग) विशेषण घ) क्रिया ङ) क्रियाविशेषण च) नामयोगी छ) संयोजक
ज) निपात झ) विस्मयादिबोधक

क) नाम

कुनै प्राणी, वस्तु, व्यक्ति, पदार्थ वा ठाउँ आदि बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ (ज्ञवाली, २०७४ : ६०) । नामलाई नेपाली शब्दवर्गमा एउटा महत्वपूर्ण पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ । यसलाई परम्परागत वर्गीकरणका आधारमा पाँच प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । ती हुन्- व्यक्तिवाचक, जातिवाचक, समूहवाचक, द्रव्यवाचक र भाववाचक ।

ख) सर्वनाम

वाक्यमा नामको सट्टामा नामकै कार्य गर्ने गरी प्रयोग हुने शब्द सर्वनाम हो (ज्ञवाली, २०७४ : ६५) । एउटै नाम धेरैपल्ट दोहोरिएर आउने भयो भने त्यसको साटो सर्वनाम प्रयोग गरिन्छ । सर्वनामहरू

पुरुषवाचक, दर्शकवाचक, सम्बन्धवाचक, प्रश्नवाचक, निश्चय तथा अनिश्चय वाचक र निजवाचक गरी छ प्रकारका छन् ।

ग) विशेषण

नाम वा सर्वनामको विशेषता बताउने शब्द विशेषण हो (ज्ञवाली, २०७४ : ७०) । विशेषणलाई यसले जनाउने अर्थ तथा तत्सम्बन्धी कार्यअनुसार गुणबोधक, सङ्ख्याबोधक, परिमाणबोधक, सार्वनामिक र भेदक गरी पाँच प्रकारले चिनाउने गरिएको छ ।

घ) क्रिया

वाक्यमा प्रयोग भएर कर्ताले गरेको कामको वर्णन गर्ने र वाक्यलाई पूर्णता दिलाउने शब्द क्रिया हो (ज्ञवाली, २०७४ : ७६) । क्रियाको एउटै परिभाषा छैन । यसलाई विभिन्न दृष्टि एवम् आधारमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ । कर्म, कर्ता, बनोट, समापकता, अर्थको प्रधानताका आधारमा क्रमशः सकर्मक, अकर्मक, द्विकर्मक र पुरकापेक्षी, सरल र संयुक्त, समापिका र असमापिका, मुख्य र सहायक गरी विभिन्न प्रकारमा विभाजन गरिएको पाइन्छ ।

ङ) क्रियाविशेषण

वाक्यमा आएर क्रियाको, विशेषणको र क्रियायोगी समृतको बयान गर्ने अविकारी शब्दलाई क्रियायोगी भनिन्छ ((ज्ञवाली, २०७४:७६) । क्रियायोगी नै क्रियाविशेषण हो । क्रियाविशेषण समयवाचक, स्थानवाचक, परिमाणवाचक, रीतिवाचक, आवृत्तिवाचक र कारणवाचक गरी पाँच प्रकारका छन् ।

च) नामयोगी

नामिक पदका पछाडि जोडिन आएर वा नजोडिएर पनि नामिक पदसँग अर्थगत सम्बन्ध राख्ने अविकारी शब्द नामयोगी हो (ज्ञवाली, २०७४:८०) । नामयोगीका प्रकारवारे विविध मत देखिन्छ । कसैले पाँच त कसैले नौ त कसैले दश प्रकार बताएका छन् । मोहनराज शर्माले नामयोगी समयवाचक, स्थानवाचक, रीतिवाचक, अवधिवाचक, दिशावाचक, अभाववाचक, विनिमयवाचक, सहार्थवाचक, परिणामवाचक र हेतुवाचक गरी दश प्रकारका देखाएका छन् (शर्मा, २०५४ : १०८) ।

छ) संयोजक

दुई वा दुई भन्दा वढी पद, पदावली र वाक्यहरूलाई जोड्ने अविकारी शब्द संयोजक हो । संयोजक सापेक्ष र निरपेक्ष गरी दुई प्रकारका छन् (ज्ञवाली, २०७४:८५) ।

ज) निपात

वाक्यमा प्रयोग नहुँदाको अवस्थामा आफ्नो छुट्टै स्वतन्त्र अर्थ नभएका तर वाक्यमा प्रयोग भएपछि निश्चय, अनुरोध, सहमति आदि आशय बुझाउने अविकारी शब्द निपात हुन् (ज्ञवाली, २०७४ : ८७) । नेपालीमा प्रायः नौ प्रकारका नामयोगीहरूको चर्चा पाइन्छ (बराल र एटम, २०६२ :३१) ।

झ) विस्मयादिवोधक

विभिन्न अवस्थामा मानिसका मनमा उब्जने संवेग (आश्चर्य, खुसी, दुःख, घृणा, प्रशंसा आदि) लाई जनाउन प्रयोग गरिने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिवोधक भनिन्छ । यसका छ प्रकार देखाइएका छन् (बराल र एटम, २०६२ :३२-३४) ।

यस अध्ययनमा क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिवोधकलाई अव्यय अन्तर्गत अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा

प्रत्येक शोधकार्यको अध्ययन विधि र प्रक्रिया एकै किसिमको हुँदैन । शोध समस्याका आधारमा यसका विभिन्न विधि र प्रक्रियाका आधारमा अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिने हुँदा यस अध्ययनमा पनि आवश्यकतानुसारकै अध्ययन विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य वा अध्ययनको ढाँचा वर्णनात्मक र अध्ययन विधि पुस्तकालयीय रहेको छ । यसमा सर्वप्रथम राजेश्वरी खण्डकाव्यभित्रका २० छालहरुबाट तद्भव शब्दहरु वर्णानुक्रमानुसार सङ्कलन गरी ती शब्दहरुको आवृत र अनावृत स्थितिअन्तर्गत अनावृत अवस्थालाई मात्र तालिकामा वर्ग प्रक्रियाका माध्यमले प्रस्तुत गरिएको छ । यसैगरी सोही आधारमा अध्ययनको समस्या र उद्देश्यानुसार निष्कर्ष दिइएको छ ।

३.२ जनसङ्ख्या र नमुना / अध्ययनको क्षेत्र

यस शोध अध्ययनको नमुनाका रूपमा कविवर माधवप्रसाद घिमिरेको 'राजेश्वरी' खण्डकाव्य र यसका २० छालमा प्रयुक्त शब्दहरुलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ भने नमुनाका रूपमा राजेश्वरी खण्डकाव्यका २० छालमा रहेका तद्भव शब्द र तिनको अनावृत अवस्थालाई मात्र हेरिएको छ ।

३.३ नमुना छनोट

नमुनाका रूपमा कविवर माधवप्रसाद घिमिरेको 'राजेश्वरी'(२०५०,छैठौँ संस्करण) खण्डकाव्य छनोट गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क / सूचना सङ्कलनका उपकरणहरू वा सामग्री निर्माण

प्रस्तुत शोधअध्ययनको आवश्यक उपकरण वा सामग्रीमा कविवर माधवप्रसाद घिमिरेको राजेश्वरी खण्डकाव्य र विभिन्न शब्दकोशहरूलाई लिइएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क / सूचना सङ्कलनका प्रक्रियाहरू

यस शोधशीर्षकअन्तर्गत अनुसन्धेय विषयवस्तुको अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलन मूलतः द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । आवश्यकतानुसार शोधनिर्देशक, भाषाविद् तथा विषय विज्ञहरूबाट पनि आवश्यक सूचनाहरू सङ्कन गरिएको छ । प्राप्त कसूचनाहरूलाई पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रिया तथा पद्धतिका आधारमा व्यवस्थित गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण प्रक्रिया

यो शोधकार्य गर्दा अन्य विधिको तुलनामा विशेषतः पुस्तकालयीय प्रक्रियाको अवलम्बन गरिएको छ । खोजविधिलाई पनि उपयोग गरिएको छ । सर्वप्रथम 'राजेश्वरी' खण्डकाव्यका तद्भव शब्दहरूलाई वर्णानुक्रमअनुसार उतार्ने कार्य गरिएको छ । सम्पूर्ण शब्द टिपिसकेपछि शब्द छान्ने काम भएको छ । यसमा नेपाली वृहत शब्दकोश (२०४०), नेपाली प्रयोगात्मक शब्दकोश, नेपाली तत्सम शब्दकोशबाट सहयोग लिएर ती तद्भव शब्दका संस्कृत मूलरूप प्रस्तुत गर्ने काम गरिएको छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिवोधक छुट्याइएको छ ।

यसरी यी विविध विधि र अध्ययन प्रक्रिया अपनाई 'राजेश्वरी' खण्डकाव्यका प्रयुक्त तद्भव शब्द सङ्ख्याका आधारमा अनावृत र आवृत शब्दहरूको प्रतिशत एकमुष्ट सङ्ख्यामा मात्र उल्लेख गरिएको छ । राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्रयुक्त तद्भव शब्दको वर्णानुक्रमअनुसार पदवर्ग निर्धारण गरी टङ्कण गरी पुस्तकाकार रूप दिने अन्तिम कार्य गरिएको छ ।

अध्याय चार

व्याख्या तथा विश्लेषण

(राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्रयुक्त तद्भव शब्दहरूको छालगत अध्ययन)

४.१ छाल पहिलो

राजेश्वरी खण्डकाव्य पूर्व राजा रणबहादुर शाहकी जेठी पत्नी थिइन् । सन्तान नभएका हुनाले सबैबाट हेपिएकी थिइन् । सहन नसकेर हेलम्बू निर्वासित यिनी पच्चीसै वर्षमा विधवा भइन् । यसरी पच्चीसै वर्षमा सती जानुपर्ने उनको वाध्यता र तात्कालीन सामाजिक, धार्मिक र शासकीय परिवन्दमा परेकी राजेश्वरीलाई राजाको भुठो प्रेम सन्देश सुनाएर हेलम्बूबाट कान्तिपुर ल्याउन षड्यन्त्रकै एउटा कार्य बमोजिम सात जना दूतहरू हेलम्बू पुगेर राजेश्वरीलाई कान्तिपुर जान बोलाउने प्रसङ्गमा यो पहिलो छाल सन्दर्भित रहेको छ । यहाँ यसै छालभिन्नका रहेका तद्भव शब्दको सङ्ख्या, वर्ग र स्रोतलाई निम्न तालिकामा देखाउने प्रयत्न गरिएको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अब	अव्यय	तद्भव	
आ	आएको (२)	अव्यय	तद्भव	
	आँग	नाम	तद्भव	
	आँगनमा	नाम	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
इ	इन्द्रेणी	नाम	तद्भव	
उ	उज्यालो	अव्यय	तद्भव	
	उठी	क्रिया	तद्भव	
	उभिएका	अव्यय	तद्भव	
ए	एक	विशेषण	तद्भव	
	एकान्त	अव्यय	तद्भव	
	एकान्तमा	अव्यय	तद्भव	
क	कस्तो	अव्यय	तद्भव	
	कस्तुरी	नाम	तद्भव	
	कान्तिपुरको	नाम	तद्भव	
	कान्तिपुरमा	नाम	तद्भव	
	कि	निपात	तद्भव	
ख	खडा			
	खोलातिर	अव्यय	तद्भव	
	खोल्दिनौ	क्रिया	तद्भव	
ग	गयो	क्रिया	तद्भव	

	गाढा	विशेषण	तद्भव	
	गैसक्यो	क्रिया	तद्भव	
घ	घुमी	क्रिया	तद्भव	
	घेरेको	अव्यय	तद्भव	
च	चौथो	विशेषण	तद्भव	
छ				
	छोड	क्रिया	तद्भव	
ज				
	जसरी	अव्यय	तद्भव	
	जानुछ	अव्यय	तद्भव	
झ	भर	क्रिया	तद्भव	
ट	टाढा	अव्यय	तद्भव	
ढ				
त				
	तिर्खाइ	नाम	तद्भव	
	तिमी (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रै	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रो	सर्वनाम	तद्भव	
	तीन	नाम	तद्भव	
	तोडा	नाम	तद्भव	
द	दूत	नाम	तद्भव	
ध	धिक्कारले	अव्यय	तद्भव	
	धेरैको	अव्यय	तद्भव	
न	निद्रा	नाम	तद्भव	
	नीद	नाम	तद्भव	
प	पर्वत	नाम	तद्भव	
	पहाडमाथि	अव्यय	तद्भव	
	पहाडदेखिन	अव्यय	तद्भव	
	पिँढमा	अव्यय	तद्भव	
	पुरानु	विशेषण	तद्भव	
	पैलाउँदैमा	अव्यय	तद्भव	
	पौलो	नाम	तद्भव	
ब				
	बसेर	अव्यय	तद्भव	
	बिहान	अव्यय	तद्भव	
	बिहानै	अव्यय	तद्भव	
	बेला	नाम	तद्भव	
	बोलाउँछन्	क्रिया	तद्भव	
	बोल्दिनौ	क्रिया	तद्भव	

	बोलाउँदैमा	अव्यय	तद्भव	
भ	भइसक्यो	क्रिया	तद्भव	
	भयो	क्रिया	तद्भव	
	भाँच्छ	क्रिया	तद्भव	
म	मागछ्छम	क्रिया	तद्भव	
य	यो (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	याम (२)	नाम	तद्भव	
	यै	सर्वनाम	तद्भव	
र				
ल	लैजाने	अव्यय	तद्भव	
व	वनको	अव्यय	तद्भव	
	वैलो	क्रिया	तद्भव	
श				
स	सबै	विशेषण	तद्भव	
	सम्झी	क्रिया	तद्भव	
	सुगन्धी	विशेषण	तद्भव	
ह	हावा	नाम	तद्भव	
	हुने	अव्यय	तद्भव	
	हेलम्बूको	विशेषण	तद्भव	
	हेलम्बूमा	अव्यय	तद्भव	

राजाको भुठो प्रेमपत्रको चर्चा गरिएको यस छालमा जम्मा ७२ तद्भव शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । यी शब्दहरूमा नाम २०, सर्वनाम ५, विशेषण ७, क्रिया १३ र अव्यय २७ रहेका छन् । वर्गगत दृष्टिले अव्यय वर्गको बढी प्रयोग पाइन्छ ।

४.२ छाल दोस्रो

यस छालमा हेलम्बूमा रहेकी रानीलाई कुनै षड्यन्त्रको शङ्का लागि आफूलाई बोलाउन आएका दूतहरूलाई कुटी भित्त्राट नै उत्तर दिएको प्रसङ्ग वर्णित रहेको छ । प्रकृतिको शीतल छहारीमा बसिरहेकी रानीले आफ्ना भावनाहरू पोखेको पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
आ				
	आफैमा	अव्यय	तद्भव	
	आफैलाई	सर्वनाम	तद्भव	
	आमाको	विशेषण	तद्भव	
ए	एउटै	विशेषण	तद्भव	
	एकान्त	अव्यय	तद्भव	

क				
	कुसुमकी	विशेषण	तद्भव	
	को	सर्वनाम	तद्भव	
ख	खल्वलमा	विशेषण	तद्भव	
ग	गर्छु	क्रिया	तद्भव	
	गरी	क्रिया	तद्भव	
घ	घर	नाम	तद्भव	
	घामे	विशेषण	तद्भव	
	घैलो	नाम	तद्भव	
च	चुस्छु	क्रिया	तद्भव	
छ	छन्	क्रिया	तद्भव	
	छहरा	नाम	तद्भव	
	छैन	क्रिया	तद्भव	
ज	जहाँ	सर्वनाम	तद्भव	
झ				
	भुल्का	अव्यय	तद्भव	
त	त	निपात	तद्भव	
	ता	निपात	तद्भव	
	तिम्ना	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्नो	सर्वनाम	तद्भव	
थ	थर्कन्छ	क्रिया	तद्भव	
द	दशमा	अव्यय	तद्भव	
	दिन्छन्	क्रिया	तद्भव	
	दूतहरु	नाम	तद्भव	
	दुधका	विशेषण	तद्भव	
	देखिन	क्रिया	तद्भव	
न	नभुल्कनै	अव्यय	तद्भव	
	न्वाउनलाई	अव्यय	तद्भव	
प	पर	अव्यय	तद्भव	
	परिपूर्णलाई	अव्यय	तद्भव	
	पहिली	विशेषण	तद्भव	
	पियार	विशेषण	तद्भव	
	प्रीतिको	विशेषण	तद्भव	
	पैलो	विशेषण	तद्भव	
फ				
	फुल्लिन्छन्	क्रिया	तद्भव	
ब	बटुले	अव्यय	तद्भव	
	बस्छु	क्रिया	तद्भव	
	बर्सन्छ	क्रिया	तद्भव	
	बोल	क्रिया	तद्भव	
भ	भनिदौ	क्रिया	तद्भव	

	भागी	क्रिया	तद्भव	
	भित्रैवाट	अव्यय	तद्भव	
	भेशवाट	अव्यय	तद्भव	
म	म (५)	सर्वनाम	तद्भव	
	मिरमिरे	अव्यय	तद्भव	
	मुगाको	विशेषण	तद्भव	
	मुस्कान	विशेषण	तद्भव	
	मेरो	सर्वनाम	तद्भव	
	मैले	सर्वनाम	तद्भव	
य	यदि	विशेषण	तद्भव	
	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यै	सर्वनाम	तद्भव	
	यो	सर्वनाम	तद्भव	
र				
	रसको	विशेषण	तद्भव	
	रागवाट	अव्यय	तद्भव	
	राजाको	विशेषण	तद्भव	
व	विश्वभरको	विशेषण	तद्भव	
श	शङ्का	नाम	तद्भव	
	श्वासवाट	अव्यय	तद्भव	
	शिरको	विशेषण	तद्भव	
स	सबै	विशेषण	तद्भव	
	संसार	नाम	तद्भव	
	सहानुभूतिहरुको	विशेषण	तद्भव	
	स्वयं	सर्वनाम	तद्भव	
ह	हाँसो	अव्यय	तद्भव	
	हिउँको	विशेषण	तद्भव	
	हिउँमा	अव्यय	तद्भव	
	हिँड्छु	क्रिया	तद्भव	
	हिँड्छन्	क्रिया	तद्भव	
	हिउँचुली	नाम	तद्भव	
	हुन्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	हे	निपात	आगन्तुक	
	हेर्दछु	क्रिया	तद्भव	
	ह्वौ	क्रिया	तद्भव	

यस दोस्रो छालमा जम्मा ७६ तद्भव शब्दको प्रयोग पाइएको छ । जसमा नाम ७, सर्वनाम ११, विशेषण २२, क्रिया १७ र अव्यय १९ रहेका छन् । वर्गगत हिसावले यस छालमा विशेषण वर्गको प्रयोग बढी देखिन्छ ।

४.३ छाल तेस्रो

यस छालमा दूतहरू रानीलाई विश्वासमा लिन राजाको प्रेम सन्देश सुनाउँछन् । प्रेम सन्देशप्रति शङ्का लागे पनि रानी पूर्वस्मृतिका कारण मौन देखिएकी छिन् ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अन्तपुरको	विशेषण	तद्भव	
	अब	अव्यय	तद्भव	
आ	आएको	विशेषण	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	आफू	सर्वनाम	तद्भव	
उ	उचालीकन	अव्यय	तद्भव	
	उनको	सर्वनाम	तद्भव	
क	कस्तो	विशेषण	तद्भव	
	कहाँ	अव्यय	तद्भव	
	कान्तिपुरमा	अव्यय	तद्भव	
	किन	अव्यय	तद्भव	
	के (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	केही	अव्यय	तद्भव	
ख	खरानी	नाम	तद्भव	
	खिच्यौ	क्रिया	तद्भव	
ग	गाएको	अव्यय	तद्भव	
घ	घसी	क्रिया	तद्भव	
छ	छायाँ	नाम	तद्भव	
	छु	क्रिया	तद्भव	
	छोरी	नाम	तद्भव	
ज	जनि	अव्यय	तद्भव	
	जब	अव्यय	तद्भव	
	जुन (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
ट	टाढातिर	अव्यय	तद्भव	
त	तर	अव्यय	तद्भव	
	त्यो	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	तिम्रा	सर्वनाम	तद्भव	
	तिमी	सर्वनाम	तद्भव	
न	नबोलीकन २	क्रिया	तद्भव	
	नरमाइला	विशेषण	तद्भव	

	निम्ति	अव्यय	तद्भव	
	नै	निपात	तद्भव	
प	पनी	अव्यय	तद्भव	
	पर्यो	क्रिया	तद्भव	
	परेली	नाम	तद्भव	
	पहाडहरुमा	अव्यय	तद्भव	
	पार्न	अव्यय	तद्भव	
	पोल्छ	क्रिया	तद्भव	
	पार्न	अव्यय	तद्भव	
फ	फर्क	क्रिया	तद्भव	
	बस्छ्यौ	क्रिया	तद्भव	
	बाहिर	अव्यय	तद्भव	
	बैसैमा	अव्यय	तद्भव	
	बोकिकन	अव्यय	तद्भव	
	बौला	विशेषण	तद्भव	
भ	भन्न	अव्यय	तद्भव	
भ	भन्दिनौ	क्रिया	तद्भव	
	भाका	नाम	तद्भव	
	भुइँमा	अव्यय	तद्भव	
म	म	सर्वनाम	तद्भव	
	महाविरहको	विशेषण	तद्भव	
	मेरो	सर्वनाम	तद्भव	
	मेरो	सर्वनाम	तद्भव	
य	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यै	सर्वनाम	तद्भव	
	यौटा	विशेषण	तद्भव	
र	रची	क्रिया	तद्भव	
	रच्यौ	क्रिया	तद्भव	
	राजाको	विशेषण	तद्भव	
	रानीलाई	अव्यय	तद्भव	
ल	लैजान्छन्	क्रिया	तद्भव	
व	वनको	विशेषण	तद्भव	
	वसन्तपुरमा	अव्यय	तद्भव	
	वयको	विशेषण	तद्भव	
	विश्वासको	विशेषण	तद्भव	
	वैराग्यदेखिन	अव्यय	तद्भव	
स	सक्थ्यो	क्रिया	तद्भव	
	सजिलै	अव्यय	तद्भव	
	सुकाउँछन्	क्रिया	तद्भव	
ह	हटाइकन	अव्यय	तद्भव	

	हरिया	विशेषण	तद्भव	
	हो	क्रिया	तद्भव	
	हृदयको २	विशेषण	तद्भव	
	हु	क्रिया	तद्भव	
	हुन	अव्यय	तद्भव	
	हेर्दिनौ	क्रिया	तद्भव	
	हेलम्बू	नाम	तद्भव	
क्ष	क्षमाको	विशेषण	तद्भव	

यस तेस्रो छालमा जम्मा ८० तद्भव शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । जसमा नाम ६, सर्वनाम १२, सर्वनाम १२, विशेषण १४, क्रिया १७ र अव्यय ३१ रहेका छन् । वर्गगत हिसावले अव्यय वर्गको प्रयोग अधिक देखिन्छ ।

४.४ छाल चौथो

यस चौथो छालमा सरल हृदयकी रानी राजेश्वरी दूतहरूले राजाको प्रेम सन्देश भुठो सुनाए पनि विश्वासमा परेर कान्तिपुरको लागि प्रस्थान गरेको प्रसङ्ग वर्णित रहेको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	
उ	उज्यालो	अव्यय	तद्भव	
	उठ्छु	क्रिया	तद्भव	
	उड्छ	क्रिया	तद्भव	
ए	एक	विशेषण	तद्भव	
क	कलाकारले	नाम	तद्भव	
	कसरी	अव्यय	तद्भव	
	कस्तो	विशेषण	तद्भव	
	कस्तुरी	नाम	तद्भव	
	कान्तिपुरको	विशेषण	तद्भव	
	कार्यले	नाम	तद्भव	
	काहालीसरी	अव्यय	तद्भव	
	कुन	सर्वनाम	तद्भव	
	कुहिरो	नाम	तद्भव	
	कैल्ये	अव्यय	तद्भव	
	कोलाहल	विशेषण	तद्भव	
ख	खोला	नाम	तद्भव	
	खोली	नाम	तद्भव	
ग	गर्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	गरा	नाम	तद्भव	
	गिरिका	विशेषण	तद्भव	
घ	घेर्छु	क्रिया	तद्भव	
	चाहिँ	अव्यय	तद्भव	

	चाहेथे	क्रिया	तद्भव	
छ	छ (१)	क्रिया	तद्भव	
	छायामुनि	अव्यय	तद्भव	
	छिछन्	क्रिया	तद्भव	
	छोडी	क्रिया	तद्भव	
ज	जसमा	अव्यय	तद्भव	
	जसलाई	सर्वनाम	तद्भव	
	जाँदैन	क्रिया	तद्भव	
	जानेकी	अव्यय	तद्भव	
	जाली	नाम	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
	जौका	विशेषण	तद्भव	
झ	झैँ	अव्यय	तद्भव	
त	तर	अव्यय	तद्भव	
	त्यल्लोई	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यो	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्ना	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रै	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रो	सर्वनाम	तद्भव	
	तिर	अव्यय	तद्भव	
थ	थलिछ	क्रिया	तद्भव	
	थियो	क्रिया	तद्भव	
द	दिनको	विशेषण	तद्भव	
	दुःख	नाम	तद्भव	
ध	धिक्कारले	अव्यय	तद्भव	
न	नजिक	अव्यय	तद्भव	
	नबोले	अव्यय	तद्भव	
	नवैलिने	विशेषण	तद्भव	
	न्याना	विशेषण	तद्भव	
	नाच्छ	क्रिया	तद्भव	
	निठुरी	विशेषण	तद्भव	
	निमित्त	अव्यय	तद्भव	
	निस्कन्छ	क्रिया	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पछिपछि	अव्यय	तद्भव	
	पनि	अव्यय	तद्भव	
	पनी	अव्यय	तद्भव	
	पर्खन	अव्यय	तद्भव	
	परेर	अव्यय	तद्भव	
	पाल्तु	विशेषण	तद्भव	
फ	फर्कन्छ	क्रिया	तद्भव	

	फूल	नाम	तद्भव	
	फेरी	विशेषण	तद्भव	
ब	बनी (१)	क्रिया	तद्भव	
	बस्ता	अव्यय	तद्भव	
	बच्छु	क्रिया	तद्भव	
	बाट	अव्यय	तद्भव	
	बारम्बार	अव्यय	तद्भव	
	बाहिर	अव्यय	तद्भव	
	बोल्दै	अव्यय	तद्भव	
	बौरी	क्रिया	तद्भव	
भ	भै	अव्यय	तद्भव	
	भैकन	अव्यय	तद्भव	
म	म (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	मकन	अव्यय	तद्भव	
	मरी	क्रिया	तद्भव	
	मृगले	नाम	तद्भव	
	मिर्मिर	अव्यय	तद्भव	
	मुनाल	नाम	तद्भव	
	मेरो	सर्वनाम	तद्भव	
	मै	सर्वनाम	तद्भव	
	मैले	सर्वनाम	तद्भव	
य	यिनै	सर्वनाम	तद्भव	
	यो	सर्वनाम	तद्भव	
	यौटा	विशेषण	तद्भव	
र	र (१)	अव्यय	तद्भव	
	रंगमा	अव्यय	तद्भव	
	रच्छ	क्रिया	तद्भव	
ल	लर्वर	विशेषण	तद्भव	
	लाग्छ	क्रिया	तद्भव	
व	वनभित्र	अव्यय	तद्भव	
	वस	क्रिया	तद्भव	
	विरहको	विशेषण	तद्भव	
	विरहमा	अव्यय	तद्भव	
	विस्तारै	अव्यय	तद्भव	
स	सल्लाको	विशेषण	तद्भव	
	साथै	अव्यय	तद्भव	
	सुखमा	अव्यय	तद्भव	
	सुगन्धी	विशेषण	तद्भव	
	सौलाहरुले	नाम	तद्भव	
	हरे	अव्यय	तद्भव	
	हिँड्छ	क्रिया	तद्भव	

	हिय	नाम	तद्भव	
	हे	अव्यय	तद्भव	
	हो	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा १०७ तद्भव शब्दको प्रयोग भेटिन्छ । यसमध्ये नाम १४, सर्वनाम १४, विशेषण १७, क्रिया २३ र अव्यय ३९ रहेका छन् । वर्गगत हिसावले पनि यहाँ अव्ययकै बढी प्रयोग देखिन आएको छ ।

४.५ छाल पाँचौं

यस छालमा आएर मात्र रानीलाई राजाको मृत्यु भइसकेको थाहा हुन्छ । यसपछि उनी आफूमाथि धोखा भएको महसुस गर्छिन् । एक दिनको बाटो हिँडी बास पनि बसिसकेकी रानी राजेश्वरीलाई अज्ञात विपत्तिको अशाङ्काले सताउँछ र उनी हेलम्बू नै फर्कन चाहेके सन्दर्भ वर्णित छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अन्धो	विशेषण	तद्भव	
	अव (१)	अव्यय	तद्भव	
आ	आइसके	क्रिया	तद्भव	
	आए	क्रिया	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	आजदेखि	अव्यय	तद्भव	
	आनन्दमा	अव्यय	तद्भव	
	आँसु	नाम	तद्भव	
ए	एक	विशेषण	तद्भव	
	एकलै	विशेषण	तद्भव	
क	कसरी	अव्यय	तद्भव	
	किन	अव्यय	तद्भव	
	काठाँ	नाम	तद्भव	
	किन	अव्यय	तद्भव	
	कुरी	नाम	तद्भव	
	कैलेकाँही	अव्यय	तद्भव	
ख	खोज्छिन्	क्रिया	तद्भव	
ग	गर्छ	क्रिया	तद्भव	
	गरी	अव्यय	तद्भव	
	गरे	अव्यय	तद्भव	
	चुलो	नाम	तद्भव	
छ	छ	क्रिया	तद्भव	
	छरी	क्रिया	तद्भव	
	छलमा	विशेषण	तद्भव	
	छातोभिन्न	अव्यय	तद्भव	

	छायाँ	नाम	तद्भव	
	छोएर	अव्यय	तद्भव	
	छोडे	क्रिया	तद्भव	
ज	जहाँ	अव्यय	तद्भव	
	जान्छु	क्रिया	तद्भव	
	जाली	क्रिया	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
झ	झैँ	अव्यय	तद्भव	
त	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	ता	अव्यय	तद्भव	
	तीरमा	अव्यय	तद्भव	
थ	थिए	क्रिया	तद्भव	
	थियो	क्रिया	तद्भव	
द	दिन	नाम	तद्भव	
	दिनमै	अव्यय	तद्भव	
	देऊ	क्रिया	तद्भव	
	दोस्रो	विशेषण	तद्भव	
ध	धमिलिन्छ	क्रिया	तद्भव	
	धार	नाम	तद्भव	
	धुँवा	नाम	तद्भव	
	धोइकन	अव्यय	तद्भव	
	धोऊ	क्रिया	तद्भव	
न	नमरु	अव्यय	तद्भव	
प	पछि	अव्यय	तद्भव	
	परर	विशेषण	तद्भव	
	पहाड	नाम	तद्भव	
	पुगेर	अव्यय	तद्भव	
	पुछिने	अव्यय	तद्भव	
फ	फर्कन	अव्यय	तद्भव	
	फर्कन्छ	क्रिया	तद्भव	
	फर्किन्छु	क्रिया	तद्भव	
	फर्की	अव्यय	तद्भव	
	फूल	नाम	तद्भव	
	फेरि (१)	अव्यय	तद्भव	
	फोऊँ	क्रिया	तद्भव	
ब	बन्दछ	क्रिया	तद्भव	
	बस्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	बसुँला	क्रिया	तद्भव	
	बसेसरि	अव्यय	तद्भव	
	बादल	नाम	तद्भव	
	बिम्भने	विशेषण	तद्भव	

	बिर्सन्छु	क्रिया	तद्भव	
	बिहान	अव्यय	तद्भव	
	बोल्छन्	क्रिया	तद्भव	
भ	भई	नाम	तद्भव	
	भने (१)	अव्यय	तद्भव	
	भर्ररसरि	अव्यय	तद्भव	
	भैसकेको	विशेषण	तद्भव	
	भोलि	अव्यय	तद्भव	
म	म (४)	सर्वनाम	तद्भव	
	मलाई	सर्वनाम	तद्भव	
	मीठो	विशेषण	तद्भव	
	मैले	सर्वनाम	तद्भव	
	मेरो	विशेषण	तद्भव	
य	यति	विशेषण	तद्भव	
	यै	सर्वनाम	तद्भव	
	यो (२)	सर्वनाम	तद्भव	
र	र (१)	अव्यय	तद्भव	
	रिसले	विशेषण	तद्भव	
	रुन	अव्यय	तद्भव	
	रोइरोइ	अव्यय	तद्भव	
ल	लखेटेसरि	अव्यय	तद्भव	
	लेकमा	अव्यय	तद्भव	
व	वनमा (२)	अव्यय	तद्भव	
	वर	अव्यय	तद्भव	
	वास	नाम	तद्भव	
	विरहकी	विशेषण	तद्भव	
	विरहमा	अव्यय	तद्भव	
	वैलायो	क्रिया	तद्भव	
स	सबै	विशेषण	तद्भव	
	सम्चार	नाम	तद्भव	
	सम्झिने	अव्यय	तद्भव	
	स्वर्ग	नाम	तद्भव	
	सुन्छिन्	क्रिया	तद्भव	
ह	ह्युँका	विशेषण	तद्भव	
	हा	अव्यय	तद्भव	
	हाल्छन्	क्रिया	तद्भव	
	हिजै	अव्यय	तद्भव	

यस छालमा जम्मा १०४ तद्भव शब्दको प्रयोग पाइन्छ । जसमा नाम १६, सर्वनाम ६, विशेषण १५, क्रिया २५ र अव्यय ४२ रहेका छन् ।

४.६ छाल छैठौँ

विरह वेदनामा लामो जीवन एकले बिताएकी रानी अब आफ्नो केही नलागी दूतहरुकै बाटोमा जता लगे पनि हिँड्दै गएको प्रसङ्ग यस छालमा रहेको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत	
अ	अर्चालाई	अव्यय	तद्भव		
	अनि	अव्यय	तद्भव		
	अल्भिएसरि	अव्यय	तद्भव		
आ	अव	अव्यय	तद्भव		
	आँते	विशेषण	तद्भव		
उ	उनै	सर्वनाम	तद्भव		
	उनको	सर्वनाम	तद्भव		
	उनलाई	सर्वनाम	तद्भव		
ए	एक	विशेषण	तद्भव		
क	कतै	अव्यय	तद्भव		
	कहिले	अव्यय	तद्भव		
	कहिलेकाँही	अव्यय	तद्भव		
	कान्तिपुर	नाम	तद्भव		
	कान्तिपुरमा	अव्यय	तद्भव		
	कि (२)	अव्यय	तद्भव		
	के	अव्यय	तद्भव		
	केले	अव्यय	तद्भव		
	कैल्ये	अव्यय	तद्भव		
	कोही	अव्यय	तद्भव		
	ख	खिँची	अव्यय	तद्भव	
		खुला	विशेषण	तद्भव	
		खोंचमा	अव्यय	तद्भव	
		खोला	नाम	तद्भव	
ग	गरी	क्रिया	तद्भव		
	गाउँका	विशेषण	तद्भव		
	गोलाईँची	नाम	तद्भव		
घ	घर	नाम	तद्भव		
	घाममा (१)	अव्यय	तद्भव		
	घुम्छन्	क्रिया	तद्भव		
च	घुस्छन्	क्रिया	तद्भव		
	चुँडेर	अव्यय	तद्भव		

	च्युंडाबाट	अव्यय	तद्भव	
	चुहुन्छ	क्रिया	तद्भव	
	चौथो	विशेषण	तद्भव	
छ	छ (२)	क्रिया	तद्भव	
	छन् (१)	क्रिया	तद्भव	
	छाडेर	अव्यय	तद्भव	
	छैन	क्रिया	तद्भव	
	छैनन्	क्रिया	तद्भव	
ज	जब	अव्य	तद्भव	
	जसले	सर्वनाम	तद्भव	
	जान्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	जान्छिन्	क्रिया	तद्भव	
झ	भ्याउँकिरी	नाम	तद्भव	
	भै	अव्यय	तद्भव	
ट	टन्टलापुर	विशेषण	तद्भव	
	टाढा	अव्यय	तद्भव	
त	त (१)	अव्यय	तद्भव	
	तरी	क्रिया	तद्भव	
	तर्सिन्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	त्यो	सर्वनाम	तद्भव	
	तिनी	सर्वनाम	तद्भव	
	तिर	अव्यय	तद्भव	
	तेस्रो	विशेषण	तद्भव	
थ	थोपा	विशेषण	तद्भव	
द	देखिन्छन्	क्रिया	तद्भव	
	देखेर	अव्यय	तद्भव	
	दोस्रो	विशेषण	तद्भव	
	दौडाइरहेका	अव्यय	तद्भव	
न	न	अव्यय	तद्भव	
	नटुट्ने	अव्यय	तद्भव	
	नपरी	अव्यय	तद्भव	
	न्याउल	नाम	तद्भव	
प	पख	अव्यय	तद्भव	
	पन्छाएर	अव्यय	तद्भव	
	पनि (१)	अव्यय	तद्भव	
	पसिना	नाम	तद्भव	
	प्यास	नाम	तद्भव	
	पाउँ	क्रिया	तद्भव	
	पीर	नाम	तद्भव	
	पुछ्छतिनन्	क्रिया	तद्भव	
फ	फनिल	नाम	तद्भव	

	फुलैसरि	अव्यय	तद्भव	
	फूल	नाम	तद्भव	
ब	बगरमा	अव्यय	तद्भव	
	वस्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	वस्तिनन्	क्रिया	तद्भव	
	वास्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	बिलौनाहरु	विशेषण	तद्भव	
	बोल्दछन्	क्रिया	तद्भव	
भ	भेटको	विशेषण	तद्भव	
	भेटिन्छ	क्रिया	तद्भव	
	भोक	नाम	तद्भव	
म	मध्यान्ही	अव्यय	तद्भव	
	मनका	विशेषण	तद्भव	
	मनमा (१)	अव्यय	तद्भव	
	मनि	अव्यय	तद्भव	
	मान्छे	नाम	तद्भव	
य	यिनलाई	सर्वनाम	तद्भव	
	युवतीका	विशेषण	तद्भव	
र	र	अव्यय	तद्भव	
	रुँ	अव्यय	तद्भव	
ल	लगाए	क्रिया	तद्भव	
	लम्किन्छ	क्रिया	तद्भव	
	लाग्छ	क्रिया	तद्भव	
	लैजान्छ	क्रिया	तद्भव	
व	वन	नाम	तद्भव	
	वनै	नाम	तद्भव	
	वैलेकी	विशेषण	तद्भव	
	वैशाखका	विशेषण	तद्भव	
	वैशाखको	विशेषण	तद्भव	
स	सरि	अव्यय	तद्भव	
	सहाय	अव्यय	तद्भव	
	सुसाउँछिन्	क्रिया	तद्भव	
ह	हरहर	विशेषण	तद्भव	
	हिँड्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	हिँड्दा	अव्यय	तद्भव	
	हिँड्नु	अव्यय	तद्भव	
	हिर्दय	नाम	तद्भव	
	हुन्	क्रिया	तद्भव	
	हुने	अव्यय	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ११२ तद्भव शब्दको प्रयोग पाइन्छ । अन्य छालका तुलनामा यस छालमा बढीनै शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ । वर्गगत हिसाबले नाम १७, सर्वनाम ७, विशेषण १७, क्रिया २५ र अव्यय ४६ वर्गका शब्दहरु रहेका छन् ।

४.७ छाल सातौँ

यस छालमा रानी राजेश्वरीलाई साँखुमा बास बसेको देखाइएको छ । वज्रयोगिनी देवीलाई गुर्जा चढाएर हिँडेकी रानीलाई नचिने पनि उनको कष्ट हर्न त्यस मन्दिरका पुजारीले पनि देवीलाई प्रार्थना गरेको चर्चा रहेको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अँगालिकन	अव्यय	तद्भव	
	अनि	अव्यय	तद्भव	
आ	आँखा	नाम	तद्भव	
	आँसु	नाम	तद्भव	
उ	उचालिकन	अव्यय	तद्भव	
	उठ्ठछ	क्रिया	तद्भव	
	उड्दै	अव्यय	तद्भव	
ए	एक	विशेषण	तद्भव	
	एकलै	अव्यय	तद्भव	
	एकान्तकी	विशेषण	तद्भव	
क	कतातिर	अव्यय	तद्भव	
	कसरी	अव्यय	तद्भव	
	कराही	नाम	तद्भव	
	कहिलेकाँही	अव्यय	तद्भव	
	क्यार	अव्यय	तद्भव	
	काली	विशेषण	तद्भव	
	कि	अव्यय	तद्भव	
	कुनै	विशेषण	तद्भव	
	के (१)	अव्यय	तद्भव	
	को	सर्वनाम	तद्भव	
ख	खसालिकन	अव्यय	तद्भव	
	खुली	विशेषण	तद्भव	
ग	गइन्	क्रिया	तद्भव	
	गर्छ	क्रिया	तद्भव	
	गर्छ्यौ	क्रिया	तद्भव	
	गुर्जा	नाम	तद्भव	
च	चड्कन्छ्यौ	क्रिया	तद्भव	
	चडाइ	नाम	तद्भव	

	चढर	अव्यय	तद्भव	
छ	छडकी	क्रिया	तद्भव	
	छन्	क्रिया	तद्भव	
ज	जगई	नाम	तद्भव	
	जब	अव्यय	तद्भव	
	जस्ती	विशेषण	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
	जोगिनी	नाम	तद्भव	
झ	भ्याम्करी	नाम	तद्भव	
ट	टल्पल	विशेषण	तद्भव	
ठ	ठोस	विशेषण	तद्भव	
त	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	त्यहीं	अव्यय	तद्भव	
	तारा	नाम	तद्भव	
	तिनी	सर्वनाम	तद्भव	
	तिमी	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रो	सर्वनाम	तद्भव	
	ती	सर्वनाम	तद्भव	
थ	थिइन	क्रिया	तद्भव	
	थिए	क्रिया	तद्भव	
द	दच्केकी	विशेषण	तद्भव	
	दिन	नाम	तद्भव	
	दुःख	विशेषण	तद्भव	
	देखि	अव्यय	तद्भव	
	देख्छौ	क्रिया	तद्भव	
	दोस्रो	विशेषण	तद्भव	
न	नबोलिकन	अव्यय	तद्भव	
	नारीलाई	अव्यय	तद्भव	
	नित्य	अव्यय	तद्भव	
	निभ्दै	अव्यय	तद्भव	
	निल्छौ	क्रिया	तद्भव	
प	परेको	विशेषण	तद्भव	
	पालन	अव्यय	तद्भव	
	पालामा	अव्यय	तद्भव	
	पिठ	नाम	तद्भव	
	पुगिन	क्रिया	तद्भव	
ब	बती	नाम	तद्भव	
	बनी	अव्यय	तद्भव	
	बली	क्रिया/नाम	तद्भव	
	बस्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	बसेर	अव्यय	तद्भव	

	बह्यो	क्रिया	तद्भव	
	बास	नाम	तद्भव	
	बेहानीपख	अव्यय	तद्भव	
	बोकी	क्रिया	तद्भव	
भ	भइन्	क्रिया	तद्भव	
	भक्त	नाम	तद्भव	
	भक्तिनी	नाम	तद्भव	
	भल्लभल	विशेषण	तद्भव	
	भालको	विशेषण	तद्भव	
म	मूर्तिबाट	अव्यय	तद्भव	
य	यिनी	सर्वनाम	तद्भव	
	यी	सर्वनाम	तद्भव	
	यो	सर्वनाम	तद्भव	
र	र	अव्यय	तद्भव	
	रगतले	अव्यय	तद्भव	
	राखी	क्रिया	तद्भव	
	रात	अव्यय	तद्भव	
	राति	अव्यय	तद्भव	
	रानी	नाम	तद्भव	
	रिसले	विशेषण	तद्भव	
	रुन्ध्यो	क्रिया	तद्भव	
	रोइन्	क्रिया	तद्भव	
	लागेर	अव्यय	तद्भव	
	लिई	अव्यय	तद्भव	
	लेऊ	क्रिया	तद्भव	
स	सुनको	विशेषण	तद्भव	
	सुस्तरी	अव्यय	तद्भव	
ह	हाम्रा	सर्वनाम	तद्भव	
	हाँसो	नाम	तद्भव	
	हिँड्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	हुन्छन्	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा १०० तद्भव शब्दहरूको प्रयोग पाइएको छ । यसमा नाम वर्गका १७, सर्वनाम वर्गका १०, विशेषण वर्गका १६, क्रिया वर्गका २३ र अव्यय वर्गका ३४ रहेका छन् ।

४.८ छाल आठौं

यस छालमा रानीलाई विवश देखेर एउटा बूढो गाइने राजेश्वरीको अतीतको वीर गाथा गाउँदै गरेको देखाएर रानीप्रति सहानुभूति प्रकट भएको कथालाई प्रस्तुत गरी काव्यलाई करुणामयी बनाउने प्रयास भएको देखिन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अगि	अव्यय	तद्भव	
	अनि (२)	अव्यय	तद्भव	
आ	आइथिन्	क्रिया	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
ए	एउटा	विशेषण	तद्भव	
	एक	विशेषण	तद्भव	
क	कर्खा	नाम	तद्भव	
	कालो	विशेषण	तद्भव	
	कास्न	अव्यय	तद्भव	
ख	खल्वलाई	अव्यय	तद्भव	
ग	गए	क्रिया	तद्भव	
	गट्टा	नाम	तद्भव	
	गदगद	विशेषण	तद्भव	
	गरी	अव्यय	तद्भव	
	गाइने (१)	नाम	तद्भव	
	गाएर	अव्यय	तद्भव	
	गाइरहेछ	क्रिया	तद्भव	
	गैगइन्	क्रिया	तद्भव	
	गैरहेकी	अव्यय	तद्भव	
घ	घन्काइकन	अव्यय	तद्भव	
	घसेर	अव्यय	तद्भव	
	घोडालाई	अव्यय	तद्भव	
च	चम्किइन्	क्रिया	तद्भव	
	चर्	विशेषण	तद्भव	
	चित्लाड	नाम	तद्भव	
	चिसा	विशेषण	तद्भव	
छ	छाइथिन्	क्रिया	तद्भव	
	छाएथ्यो	क्रिया	तद्भव	
भ	भट्ट	विशेषण	तद्भव	
	भै	अव्यय	तद्भव	
ट	टिष्टा	नाम	तद्भव	
त	त्यस	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	

	त्यै	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यो (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	देखिकन	अव्यय	तद्भव	
न	नयाँ	विशेषण	तद्भव	
	नाघिथिन्	क्रिया	तद्भव	
	नेपालमा	अव्यय	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पनि	अव्यय	तद्भव	
	पहाड	नाम	तद्भव	
	पानी	नाम	तद्भव	
	पाएर	अव्यय	तद्भव	
फ	फर्किन	क्रिया	तद्भव	
	फलकी	नाम	तद्भव	
	फेरि	अव्यय	तद्भव	
ब	बगी	क्रिया	तद्भव	
	बनी	अव्यय	तद्भव	
	बसेर	अव्यय	तद्भव	
	बाँधेर	अव्यय	तद्भव	
	बाटो	नाम	तद्भव	
	बार	नाम	तद्भव	
	बीच	अव्यय	तद्भव	
	बूढो	विशेषण	तद्भव	
	बोलेको	विशेषण	तद्भव	
भ	भए	क्रिया	तद्भव	
	भएर	अव्यय	तद्भव	
य	यही	सर्वनाम	तद्भव	
	यी	सर्वनाम	तद्भव	
र	र/ राजा	अव्यय/नाम	तद्भव	
	राजालाई	अव्यय	तद्भव	
	रानीलायकका	विशेषण	तद्भव	
	राको	नाम	तद्भव	
	राखि	क्रिया	तद्भव	
	रिसले	विशेषण	तद्भव	
ल	लगाइ	क्रिया	तद्भव	
	लगलगा	विशेषण	तद्भव	
	लट्टा	नाम	तद्भव	
	लम्कन्थिन्	क्रिया	तद्भव	
	लाग्यो	क्रिया	तद्भव	
	लामो	विशेषण	तद्भव	
	ल्याइथिन्	क्रिया	तद्भव	
स	सँगसँगै	अव्यय	तद्भव	

	सञ्ज्यालमा	अव्यय	तद्भव	
	स्वाइथिन्	क्रिया	तद्भव	
ह	हाँसेथ्यो	क्रिया	तद्भव	
	हेरेर	अव्यय	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ७९ तद्भव शब्दको प्रयोग भेटिन्छ भने यसमा नाम १३, सर्वनाम ५, विशेषण १४, क्रिया १८ र अव्यय २९ रहेका छन् ।

४.९ छाल नवौँ

तिन दिनको यात्रा पूरा गरी अपरान्हतिर वाग्मतीपारि आइपुगेकी रानी राजेश्वरीलाई सेनाका एक दलले दरवार जानबाट रोक्दछ र रानी ती सेनालाई आफ्नो पक्षमा लिन खोजिरहेको प्रसङ्गलाई यस छालमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अगाडि	अव्यय	तद्भव	
	अँध्यारा	अव्यय	तद्भव	
आ	आइपुग्नासाथ	अव्यय	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	आफ्नो	सर्वनाम	तद्भव	
ई	आफ्नै	सर्वनाम	तद्भव	
	ईतार्छु	क्रिया	तद्भव	
	उखेली	क्रिया	तद्भव	
उ	उठे	क्रिया	तद्भव	
	उठ्तेनौ	क्रिया	तद्भव	
	एक (१)	विशेषण	तद्भव	
	एकान्त	अव्यय	तद्भव	
क	कड्कन्छु	क्रिया	तद्भव	
	कसरी (१)	अव्यय	तद्भव	
	कसैको	सर्वनाम	तद्भव	
	काम्दथ्यो	क्रिया	तद्भव	
	कारा	विशेषण	तद्भव	
	किन	अव्यय	तद्भव	
	कुन	सर्वनाम	तद्भव	
	कोहिपनि	विशेषण	तद्भव	
	खुलेर	अव्यय	तद्भव	
	खोजिन्छु	क्रिया	तद्भव	
खोज्ने	अव्यय	तद्भव		

	गन्ध	विशेषण	तद्भव	
	गरेर	अव्यय	तद्भव	
	गुल्मीका	विशेषण	तद्भव	
	गुहा	नाम	तद्भव	
घ	घामले	विशेषण	तद्भव	
च	चम्कन्छु	क्रिया	तद्भव	
	चिरी	क्रिया	तद्भव	
छ	छु	क्रिया	तद्भव	
ज	जसै (१)	अव्यय	तद्भव	
	जहाँ	अव्यय	तद्भव	
	जानिन	क्रिया	तद्भव	
झ	झन्	अव्यय	तद्भव	
	झल्लरीमनि	अव्यय	तद्भव	
	डुल्दा	अव्यय	तद्भव	
त	तिमी	सर्वनाम	तद्भव	
	ती	सर्वनाम	तद्भव	
	तीन	विशेषण	तद्भव	
	तेस्रो	विशेषण	तद्भव	
थ	थरथरी	विशेषण	तद्भव	
	थाकेकी	विशेषण	तद्भव	
	थिएँ	क्रिया	तद्भव	
द	दिनको	विशेषण	तद्भव	
	देखें	अव्यय	तद्भव	
न	नबोले	अव्यय	तद्भव	
	ननिको	विशेषण	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
	पड्कन्छु	क्रिया	तद्भव	
	पनि	अव्यय	तद्भव	
	पाकेकी	विशेषण	तद्भव	
	पैली	विशेषण	तद्भव	
	बस्छु	क्रिया	तद्भव	
	बसी	अव्यय	तद्भव	
	बागमति	नाम	तद्भव	
	बोल्दैन	क्रिया	तद्भव	
भ	भएँ	क्रिया	तद्भव	
	भन	अव्यय	तद्भव	
	भनी	अव्यय	तद्भव	
	भुङ्मा	अव्यय	तद्भव	
म	म (६)	सर्वनाम	तद्भव	
	मनि	अव्यय	तद्भव	
	मलाई (१)	विशेषण	तद्भव	

	मान्	अव्यय	तद्भव	
	मुखले	विशेषण	तद्भव	
	मुटु	नाम	तद्भव	
	मेरा	सर्वनाम	तद्भव	
	मेरो	विशेषण	तद्भव	
	मैले	विशेषण	तद्भव	
य	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यात्रा	नाम	तत्सम	
	यो	सर्वनाम	तद्भव	
र	र	अव्यय	तद्भव	
	रुन्छन्	क्रिया	तद्भव	
	रे	अव्यय	तद्भव	
	रोक्न (१)	अव्यय	तद्भव	
	रोकी	क्रिया	तद्भव	
ल	लाखौं	विशेषण	तद्भव	
	लिन	अव्यय	तद्भव	
व	वैरीको	विशेषण	तद्भव	
स	सक्छ (१)	क्रिया	तद्भव	
	सक्न्छु	क्रिया	तद्भव	
	सरि	अव्यय	तद्भव	
	साना	विशेषण	तद्भव	
	सानी	विशेषण	तद्भव	
	सानो	विशेषण	तद्भव	
	सुँधेर	अव्यय	तद्भव	
ह	हम्की	अव्यय	तद्भव	
	ह्वौ	क्रिया	तद्भव	
	हा	अव्यय	तद्भव	
	हूँ	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ९३ तद्भव शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जसमा नाम ३, सर्वनाम ९, विशेषण २४, क्रिया २२ र अव्यय ३५ रहेका छन् ।

४.१० छाल दशौं

यस छालमा रानीलाई सहयोग गर्न परिस्थितिले नदिएको र अब आउने लागेको विपत्तितर्फ ध्यान दिन सेनापतिले भनेको कुराको वर्णन पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अनि	अव्यय	तद्भव	

	अब	अव्यय	तद्भव	
आ	आँउछन्	क्रिया	तद्भव	
	आज (१)	अव्यय	तद्भव	
	आड	अव्यय	तद्भव	
	आदर	विशेषण	तद्भव	
उ	उडिरहेछ	क्रिया	तद्भव	
क	क्यै (२)	विशेषण	तद्भव	
ख	खल्वल	विशेषण	तद्भव	
ग	गन्हाउनेछ	क्रिया	तद्भव	
	गर्छ	क्रिया	तद्भव	
	गर्न	अव्यय	तद्भव	
	गाला	नाम	तद्भव	
	गै	क्रिया	तद्भव	
घ	घाममा	अव्यय	तद्भव	
	चील	नाम	तद्भव	
छ	छ (२)	क्रिया	तद्भव	
	छन् (२)	क्रिया	तद्भव	
	छाया	नाम	तद्भव	
	छुन्छ	क्रिया	तद्भव	
	छेपारो	नाम	तद्भव	
	छौ	क्रिया	तद्भव	
ज	जसरी	अव्यय	तद्भव	
	जान	अव्यय	तद्भव	
झ	झर	क्रिया	तद्भव	
	झल्कँदी	विशेषण	तद्भव	
	झल्कल	विशेषण	तद्भव	
	झुल्क्यौ	क्रिया	तद्भव	
	झैँ (३)	अव्यय	तद्भव	
ट	टाढा	अव्यय	तद्भव	
ड	डुबाई	नाम	तद्भव	
	तर	अव्यय	तद्भव	
	त्यो	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यसको	विशेषण	तद्भव	
	ता	अव्यय	तद्भव	
	तिनकै	विशेषण	तद्भव	
	तिमी	सर्वनाम	तद्भव	
	तैपनि	अव्यय	तद्भव	
थ	थियो (३)	क्रिया	तद्भव	
	थुङ्गासरि	अव्यय	तद्भव	
द	देखेर	अव्यय	तद्भव	
	देखी	अव्यय	तद्भव	

ध	धाफ्की	विशेषण	तद्भव	
न	नजिकै	अव्यय	तद्भव	
	नसकी	अव्यय	तद्भव	
	नाममा	अव्यय	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पनि	अव्यय	तद्भव	
	पसिना	नाम	तद्भव	
	प्यारकी	विशेषण	तद्भव	
	परिस्थिति	नाम	तद्भव	
	पानी	नाम	तद्भव	
	पुछ्ता	अव्यय	तद्भव	
	पैलेको	विशेषण	तद्भव	
	फेरि	अव्यय	तद्भव	
ब	बदलिँदो	अव्यय	तद्भव	
	बन्द	नाम	तद्भव	
	बन्ध्यासरि	अव्यय	तद्भव	
	बाट (१)	अव्यय	तद्भव	
भ	भनी	अव्यय	तद्भव	
	भिज्यो	क्रिया	तद्भव	
म	माग्दछौं	क्रिया	तद्भव	
	मान्	अव्यय	तद्भव	
	मिल्न	अव्यय	तद्भव	
य	यहाँ	सर्वनाम	तद्भव	
	यै	सर्वनाम	तद्भव	
	यौटा	विशेषण	तद्भव	
र	र (१)	अव्यय	तद्भव	
	राख्दछौं	क्रिया	तद्भव	
	राखेर	अव्यय	तद्भव	
	रानीतिर	अव्यय	तत्सम	
	रुमालै	नाम	तद्भव	
	रे	अव्यय	तद्भव	
ल	लेकको	विशेषण	तद्भव	
व	वल्दछ	क्रिया	तद्भव	
स	सक्तैनौ	क्रिया	तद्भव	
	सब	विशेषण	तद्भव	
	सबै (१)	विशेषण	तद्भव	
	सोह	विशेषण	तद्भव	
ह	ह्वौ	क्रिया	तद्भव	
	हामी (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	हिजो	अव्यय	तद्भव	
	हुँदैन	क्रिया	तद्भव	

	हुन्छ	क्रिया	तद्भव	
	हुनेछ	क्रिया	तद्भव	
	हेलम्बू	नाम	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ८६ तद्भव शब्दको प्रयोग पाइएको छ । वर्गगत हिसाले हेर्दा नामवर्गका १२, सर्वनाम वर्गका ५, विशेषण वर्गका १५, क्रिया २१ र अव्यय वर्गका ३३ शब्दहरु पाइएको छ ।

४.११ छाल-एघारौँ

यस छालमा रानी सती गएको हेर्न आएका जनताको लाम लागेको, अमात्य, सेनापति, सरदार र अन्यको पनि उपस्थिति रहेको र रानीले सबैतिर सम्बोधित भई राष्ट्र र जनता सबैलाई आफ्नो आवश्यकता भएको बताएको वर्णन पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अग्लो	विशेषण	तद्भव	
	अम्लान	विशेषण	तद्भव	
	अरु	अव्यय	तद्भव	
	अरुको	विशेषण	तद्भव	
	अहिले	अव्यय	तद्भव	
आ	आएर	अव्यय	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	आफ्नो	विशेषण	तद्भव	
उ	उचाली	क्रिया	तद्भव	
	उचालीकन	अव्यय	तद्भव	
	उज्याली	विशेषण	तद्भव	
	उठ्छ (१)	क्रिया	तद्भव	
	उड्न	अव्यय	तद्भव	
क	कलुङ्गामहाँ	अव्यय	तद्भव	
	कसी	विशेषण	तद्भव	
	कान	नाम	तद्भव	
ख	खाँडो	नाम	तद्भव	
ग	गएको	विशेषण	तद्भव	
	गरिमा	विशेषण	तत्सम	
	गरुँ	क्रिया	तद्भव	
	गरेर	अव्यय	तद्भव	
च	चढ्दो	विशेषण	तद्भव	
छ	छ (१)	क्रिया	तद्भव	

	छन्	क्रिया	तद्भव	
	छहरा	नाम	तद्भव	
	छाँगा	नाम	तद्भव	
	छुन्छन्	क्रिया	तद्भव	
ज	जताँ	अव्यय	तद्भव	
	जहाँ	अव्यय	तद्भव	
	जाग्दो	विशेषण	तद्भव	
	जिउँदो	विशेषण	तद्भव	
	जुरामा	अव्यय	तद्भव	
झ	झुल्का	विशेषण	तद्भव	
ट	टिप्टा	नाम	तद्भव	
ढ	ढुङ्गामहाँ	अव्यय	तद्भव	
त	तरी	क्रिया	तद्भव	
	त्यस	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	ती	सर्वनाम	तद्भव	
थ	थुङ्गामहाँ	अव्यय	तद्भव	
द	दक्षिणमा	अव्यय	तद्भव	
	देओ	क्रिया	तद्भव	
	देखाउँछन्	क्रिया	तद्भव	
न	नकाट	क्रिया	तद्भव	
	नयाँ	विशेषण	तद्भव	
	निम्ति	अव्यय	तद्भव	
प	पखालीकन	अव्यय	तद्भव	
	पनि	अव्यय	तद्भव	
	पहिला	विशेषण	तद्भव	
	प्याँख	नाम	तद्भव	
	पानी	नाम	तद्भव	
	पुर्खाको	विशेषण	तद्भव	
	पुछी	क्रिया	तद्भव	
फ	फुस्केको	विशेषण	तद्भव	
ब	बढ्छ	क्रिया	तद्भव	
	बढ्दो	विशेषण	तद्भव	
	बलिया	विशेषण	तद्भव	
	बाँचन	अव्यय	तद्भव	
	बोकी	विशेषण	तद्भव	
भ	भर्दछु	क्रिया	तद्भव	
म	म (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	मलाई	विशेषण	तद्भव	
	महाँ	अव्यय	तद्भव	
	मूल	विशेषण	तद्भव	

	मेरा (१)	विशेषण	तद्भव	
	मेरो (२)	विशेषण	तद्भव	
	मौरीसरि	अव्यय	तद्भव	
य	यस	सर्वनाम	तद्भव	
	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यी	सर्वनाम	तद्भव	
	यै	सर्वनाम	तद्भव	
र	र (४)	अव्यय	तद्भव	
	रङ्ग	नाम	तद्भव	
	रच्छन्	क्रिया	तद्भव	
	रडाको	विशेषण	तद्भव	
	रे	अव्यय	तद्भव	
ल	लागेको	विशेषण	तद्भव	
	लाम	विशेषण	तद्भव	
	ल्याउँछु	क्रिया	तद्भव	
	लिई	अव्यय	तद्भव	
व	वेलाको	अव्यय	तद्भव	
स	सकुँ	क्रिया	तद्भव	
	सधैँ (१)	अव्यय	तद्भव	
	सबैलाई	विशेषण	तद्भव	
	साँच्चैँ (१)	विशेषण	तद्भव	
	साँच्च	अव्यय	तद्भव	
	साँध	विशेषण	तद्भव	
	सारा	विशेषण	तद्भव	
	सिंगार	नाम	तद्भव	
	सुन्छन्	क्रिया	तद्भव	
ह	हाम्रै	सर्वनाम	तद्भव	
	हाम्रो	सर्वनाम	तद्भव	
	हुन्छ	क्रिया	तद्भव	
	हुन्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	हेर्न	अव्यय	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ९४ तद्भव शब्द प्रयोग भएको पाइन्छ । जसमा नाम ९, सर्वनाम ८, विशेषण १९, क्रिया २९ र अव्यय २९ रहेको देखिन आएको छ ।

४.१२ छाल बाह्रौँ

यस छालमा पुरोहितले रानीलाई सती जान विभिन्न आध्यात्मिक र सांसारिक अर्ति उपदेशद्वारा अभिप्रेरित गरेको वर्णन रहेको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अब	अव्यय	तद्भव	
आ	आउलान्	क्रिया	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
उ	उज्याली	अव्यय	तद्भव	
	उचालिकन	अव्यय	तद्भव	
	उठ्छ	क्रिया	तद्भव	
क	काख	नाम	तद्भव	
	के	सर्वनाम	तद्भव	
	कैल्यै	अव्यय	तद्भव	
ग	गर्दछ	क्रिया	तद्भव	
	गाउलान्	क्रिया	तद्भव	
	गैसके	क्रिया	तद्भव	
छ	छ (२)	क्रिया	तद्भव	
	छिनभरि	अव्यय	तद्भव	
	छोड	क्रिया	तद्भव	
	छोडी	क्रिया	तद्भव	
	छौ	क्रिया	तद्भव	
ज	जाऊ	क्रिया	तद्भव	
	जानका	अव्यय	तद्भव	
	जानु	अव्यय	तद्भव	
	जाने	अव्यय	तद्भव	
	जेठी	विशेषण	तद्भव	
झ	झल्काएर	अव्यय	तद्भव	
	झैँ	अव्यय	तद्भव	
त	तिमी (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रै	सर्वनाम	तद्भव	
	तेस्रो	विशेषण	तद्भव	
	ती	सर्वनाम	तद्भव	
द	देलान	क्रिया	तद्भव	
	देशको	विशेषण	तद्भव	
	देशतिरकी	विशेषण	तद्भव	
ध	धपक्कै	विशेषण	तद्भव	
न	ननाशिने	अव्यय	तद्भव	
	निधारमा	अव्यय	तद्भव	
	निम्ति	अव्यय	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पट्ट	विशेषण	तद्भव	
	पानी	नाम	तद्भव	
	पानी	नाम	तद्भव	
	पैलो	विशेषण	तद्भव	

ब	बस्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	बहिनी	नाम	तद्भव	
	बोली	नाम	तद्भव	
भ	भने	अव्यय	तद्भव	
	भरी	क्रिया	तद्भव	
	भैसके	क्रिया	तद्भव	
म	मनका	विशेषण	तद्भव	
	माइती	नाम	तद्भव	
	मान्छे	नाम	तद्भव	
य	यो (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	यौटी	विशेषण	तद्भव	
ल	लैजान्छन्	क्रिया	तद्भव	
स	सधै	अव्यय	तद्भव	
	सबै	विशेषण	तद्भव	
	सानो	विशेषण	तद्भव	
	सिंदुरसहितै	अव्यय	तद्भव	
	सुखको	विशेषण	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ५७ तद्भव शब्दहरु रहेका छन् । जसमा नाम ७, सर्वनाम ५, विशेषण १२, क्रिया १५ र अव्यय १८ रहेका छन् ।

४.१३ छाल-तेह्रौँ

यस छालमा रानी वसन्तपुरको पारिवारिक स्नेह सम्भरेर आकुल बनेको चर्चा पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अँध्यारो	अव्यय	तद्भव	
	अव	अव्यय	तद्भव	
	अहिले	अव्यय	तद्भव	
	अहो	अव्यय	तद्भव	
आ	आएँ	क्रिया	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	आँसु	नाम	तद्भव	
क	कसरी	अव्यय	तद्भव	
	काँप्लन्	क्रिया	तद्भव	
	कालो (१)	विशेषण	तद्भव	
	किन	अव्यय	तद्भव	
ग	गर्छन्	क्रिया	तद्भव	
	गाउँछ	क्रिया	तद्भव	
	गुमे	अव्यय	तद्भव	
	गीत	नाम	तद्भव	

	गोधुलीले	अव्यय	तद्भव	
घ	घर (१)	नाम	तद्भव	
	घरमा	अव्यय	तद्भव	
छ	छ (१)	क्रिया	तद्भव	
	छक्कै	विशेषण	तद्भव	
	छाया	नाम	तद्भव	
	छिरी	क्रिया	तद्भव	
	छेउ	अव्यय	तद्भव	
ज	जस्तै	विशेषण	तद्भव	
	जान्छु	क्रिया	तद्भव	
झ	झन्	अव्यय	तद्भव	
	झ्याउँकिरी	नाम	तद्भव	
	झुकाई	नाम	तद्भव	
ढ	ढिको	नाम	तद्भव	
त	त्यहाँ	सर्वनाम	तद्भव	
	तगारो	नाम	तद्भव	
	त (१)	अव्यय	तद्भव	
	तिमी (२)	सर्वनाम	तद्भव	
थ	थर्थर्	विशेषण	तद्भव	
द	दिन्नौ	क्रिया	तद्भव	
	देऊ	क्रिया	तद्भव	
	देओ	क्रिया	तद्भव	
ध	धुरी	नाम	तद्भव	
	धुँवा	नाम	तद्भव	
न	निकाल्ने	अव्यय	तद्भव	
	निम्ति	अव्यय	तद्भव	
	निर्लिप्त	नाम	तद्भव	
	नीडमा	अव्यय	तद्भव	
प	पारिबाट	अव्यय	तद्भव	
	पारिवारिक	विशेषण	तद्भव	
	पैलो	विशेषण	तद्भव	
फ	फकुँ	क्रिया	तद्भव	
	फर्केर	अव्यय	तद्भव	
ब	ब्युँभेसरि	अव्यय	तद्भव	
	बन्द	विशेषण	तद्भव	
	बन्दी	विशेषण	तद्भव	
	बस्छु	क्रिया	तद्भव	
	बस्तै	अव्यय	तद्भव	
	बसुँला	अव्यय	तद्भव	
	बाँध हे	क्रिया	तद्भव	
	बास्छन्	क्रिया	तद्भव	

	बाहिर	अव्यय	तद्भव	
भ	भरखरै	अव्यय	तद्भव	
	भमरी	नाम	तद्भव	
	भयो	क्रिया	तद्भव	
	भै	अव्यय	तद्भव	
म	म	सर्वनाम	तद्भव	
	मान्छे	नाम	तद्भव	
	मेरो (२)	विशेषण	तद्भव	
	मेरै	विशेषण	तद्भव	
	मेरो	विशेषण	तद्भव	
य	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यै (२)	सर्वनाम	तद्भव	
र	रहोस्	क्रिया	तद्भव	
	रे	अव्यय	तद्भव	
ल	लाग्छ	क्रिया	तद्भव	
	लिएर	अव्यय	तद्भव	
स	साँझको	विशेषण	तद्भव	
	सान्ध्य	अव्यय	तत्सम	
	सानो	विशेषण	तद्भव	
	सामान्य	विशेषण	तद्भव	
	सारा	विशेषण	तद्भव	
	सुनका	विशेषण	तद्भव	
	सुन्छु	क्रिया	तद्भव	
	सुन्दरै	विशेषण	तद्भव	
	सुनौला	विशेषण	तद्भव	
	सुखले	अव्यय	तद्भव	
	हेरेर	अव्यय	तद्भव	
	हो	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा तद्भव शब्द ८३ रहेका छन् । जसमा नाम १३, सर्वनाम ४, विशेषण १८, क्रिया १९ र अव्यय २९ रहेका छन् ।

४.१४ छाल चौदौं

यस छालमा युवराज गीर्वाण साँझको समयमा आमाको बाटो पर्खेर बसेको कारुणिक प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अभै	अव्यय	तद्भव	

	अथवा	अव्यय	तद्भव	
	अब	अव्यय	तद्भव	
	अहिले	अव्यय	तद्भव	
	अहो	विशेषण	तद्भव	
आ	आइनौ	क्रिया	तद्भव	
	आइसक्यो	क्रिया	तद्भव	
	आउँछन्	क्रिया	तद्भव	
	आऊ	क्रिया	तद्भव	
	आएन	क्रिया	तद्भव	
	आँखा	नाम	तद्भव	
	आज (१)	अव्यय	तद्भव	
	आमा (२)	अव्यय	तद्भव	
	आमाको	विशेषण	तद्भव	
	आँसु	नाम	तद्भव	
	आउँछ	क्रिया	तद्भव	
क	कस्ता	विशेषण	तद्भव	
	कसरी	अव्यय	तद्भव	
	कहिले	अव्यय	तद्भव	
	किन (१)	अव्यय	तद्भव	
	कुन	विशेषण	तद्भव	
ख	खाएर	अव्यय	तद्भव	
	खैरा	विशेषण	तद्भव	
	खोज्छन्	क्रिया	तद्भव	
ग	गर्छु	क्रिया	तद्भव	
	गयौ	क्रिया	तद्भव	
	गरी	अव्यय	तद्भव	
घ	घरमा	अव्यय	तद्भव	
	घेर्न	अव्यय	तद्भव	
च	चिमचिम	विशेषण	तद्भव	
छ	छन्	क्रिया	तद्भव	
	छलमा	अव्यय	तद्भव	
	छु	क्रिया	तद्भव	
	छौ (१)	क्रिया	तद्भव	
ज	जस्ता	विशेषण	तद्भव	
	जाँदै	अव्यय	तद्भव	
	जान्छु	क्रिया	तद्भव	
	जानिन	क्रिया	तद्भव	
झ	झुकेर	अव्यय	तद्भव	
ठ	ठूलो	विशेषण	तद्भव	
त	त्यो (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	ता	अव्यय	तद्भव	

	तिमी	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रो	विशेषण	तद्भव	
	तिमीलाई	अव्यय	तद्भव	
	तै	अव्यय	तद्भव	
थ	थिए	क्रिया	तद्भव	
	दिन	नाम	तद्भव	
	देखिन	क्रिया	तद्भव	
न	नाघी	क्रिया	तद्भव	
	नाघ्थे	क्रिया	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पखेटा	नाम	तद्भव	
	पनि (३)	अव्यय	तद्भव	
	पर्वत	नाम	तद्भव	
	परेको	विशेषण	तद्भव	
	पाइना	क्रिया	तद्भव	
	पाँच	विशेषण	तद्भव	
	पाल्छु	क्रिया	तद्भव	
	पुत्र	नाम	तद्भव	
	पुगेर	अव्यय	तद्भव	
	पुरखा	नाम	तद्भव	
	पौरखी	विशेषण	तद्भव	
फ	फर्किएर	अव्यय	तद्भव	
	फुकी	अव्यय	तद्भव	
	फेरि	अव्यय	तद्भव	
	बनौला	क्रिया	तद्भव	
	बसेर	अव्यय	तद्भव	
भ	भए	क्रिया	तद्भव	
	भएको	विशेषण	तद्भव	
	भन्थ्यौ	क्रिया	तद्भव	
	भनी (१)	क्रिया	तद्भव	
	भैकन	अव्यय	तद्भव	
	भो	क्रिया	तद्भव	
म	म (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	मलाई	विशेषण	तद्भव	
	म्वार्इँ	नाम	तद्भव	
	मान्छेको	विशेषण	तद्भव	
	मारी	क्रिया	तद्भव	
	मुखमा	अव्यय	तद्भव	
	मुस्कुराई	नाम	तद्भव	
	मै	विशेषण	तद्भव	
	मैले	अव्यय	तद्भव	

य	यसरी	अव्यय	तद्भव	
	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
र	र	अव्यय	तद्भव	
ल	लिएर	अव्यय	तद्भव	
	लुकाई	नाम	तद्भव	
	लुगलुगे	विशेषण	तद्भव	
स	सहजै	अव्यय	तद्भव	
	सम्चार	नाम	तद्भव	
	साँभमा	अव्यय	तद्भव	
	सात (१)	विशेषण	तद्भव	
	सानै	विशेषण	तद्भव	
	सुनको	विशेषण	तद्भव	
	सुन्छु	क्रिया	तद्भव	
	सुनौला	विशेषण	तद्भव	
ह	हुन	अव्यय	तद्भव	
	हुँ	क्रिया	तद्भव	
	हेर्न	अव्यय	तद्भव	
	हेरिरहेका	विशेषण	तद्भव	

यस छालमा जम्मा १०१ तद्भव शब्दको प्रयोग पाइन्छ। जसमा नाम ११, सर्वनाम ३, विशेषण २२, क्रिया २८ र अव्यय ३७ रहेका छन्।

४.१५ छाल पन्द्रौँ

यस छालमा रानी राजेश्वरीले एक पटक युवराज गीर्वाणको मुख हेर्न पाउँ भनी अनुरोध गरेको कुराको वर्णन रहेको छ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अडिन्छ	क्रिया	तद्भव	
	अन्तिम	विशेषण	तद्भव	
	अब	अव्यय	तद्भव	
आ	आँसु	नाम	तद्भव	
	आधै	विशेषण	तद्भव	
	आमा (१)	नाम	तद्भव	
ए	एक (१)	विशेषण	तद्भव	
	एकै (१)	विशेषण	तद्भव	
	एक्लै	विशेषण	तद्भव	
	एकैवार	विशेषण	तद्भव	
क	कल्ले	अव्यय	तद्भव	

	कसोरी	अव्यय	तद्भव	
	कहाँ	अव्यय	तद्भव	
	कि	अव्यय	तद्भव	
	कैल्ये	अव्यय	तद्भव	
	कोखै	नाम	तद्भव	
ख	खोज्छिन्	क्रिया	तद्भव	
ग	गर्दछ	क्रिया	तद्भव	
	गहमा	अव्यय	तद्भव	
च	चरी	नाम	तद्भव	
छ	छ (३)	क्रिया	तद्भव	
	छु	क्रिया	तद्भव	
	छोउँ	क्रिया	तद्भव	
	छोउँसरि	अव्यय	तद्भव	
	छोपन	अव्यय	तद्भव	
ज	जसको	विशेषण	तद्भव	
	जसरी	अव्यय	तद्भव	
	जसले	अव्यय	तद्भव	
	जानिन्	क्रिया	तद्भव	
	जान्छु	क्रिया	तद्भव	
	जुन्किरी	नाम	तद्भव	
	जो (१)	सर्वनाम	तद्भव	
झ	झैँ	अव्यय	तद्भव	
ट	टाढा	अव्यय	तद्भव	
त	त	अव्यय	तद्भव	
	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	त्यै	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यो (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	तिर्सना	विशेषण	तद्भव	
द	दिन	नाम	तद्भव	
	दूधको	विशेषण	तद्भव	
	दौडन्छ	क्रिया	तद्भव	
	धोको	विशेषण	तद्भव	
न	नखोले	अव्यय	तद्भव	
	नयाँ	विशेषण	तद्भव	
	नौला	विशेषण	तद्भव	
प	पँखेटा (२)	नाम	तद्भव	
	पखिरहेकी	अव्यय	तद्भव	
	पनि (१)	अव्यय	तद्भव	
	परितृप्त	अव्यय	तद्भव	
	पहिलो	विशेषण	तद्भव	
	पाइन (१)	क्रिया	तद्भव	

	पिएर	अव्यय	तद्भव	
ब	बसूँ	अव्यय	तद्भव	
	ब्यूँकेसरि	अव्यय	तत्सम	
भ	भनेर	अव्यय	तद्भव	
	भनी	अव्यय	तद्भव	
म	म(२)	सर्वनाम	तद्भव	
	मनि	अव्यय	तद्भव	
	मान्छे	नाम	तद्भव	
	म्वाइँ	नाम	तद्भव	
	मुख (१)	नाम	तद्भव	
	मुखले	अव्यय	तद्भव	
	मेट्न्	अव्यय	तद्भव	
	मेरै	विशेषण	तद्भव	
	मेरो (३)	विशेषण	तद्भव	
	मैलिसक्यौँ	क्रिया	तद्भव	
	मैले	अव्यय	तद्भव	
य	यै (२)	सर्वनाम	तद्भव	
	राखुँ	क्रिया	तद्भव	
	रोइरहेछ	क्रिया	तद्भव	
ल	लम्किरहेछ	क्रिया	तद्भव	
	लिएर	अव्यय	तद्भव	
श	शयौँ	विशेषण	तद्भव	
स	सबै	विशेषण	तद्भव	
	सम्भी	अव्यय	तद्भव	
	सानो	विशेषण	तद्भव	
	सुन	नाम	तद्भव	
ह	हम्बा (१)	नाम	तद्भव	
	हामी	सर्वनाम	तद्भव	
	हेछुँ	क्रिया	तद्भव	
	हेर्न	अव्यय	तद्भव	
	होऊन्	क्रिया	तद्भव	
	होस्	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ८३ तद्भव शब्द रहेका छन् । जसमा नाम १२, सर्वनाम ६, विशेषण १८, क्रिया १७ र अव्यय ३० रहेका छन् ।

४.१६ छाल सोचौँ

छाल सोचको परिवेश रानीको पक्षमा जाने देखेर अमात्यले रानीलाई यथाशीघ्र सती जान जोर लगाएको निरङ्कुश वातावरणको चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अमात्य (१)	नाम	तद्भव	
	अहिले	अव्यय	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	आजै	अव्यय	तद्भव	
	आत्तिन	अव्यय	तद्भव	
	आफ्नो	विशेषण	तद्भव	
	ए	ए	अव्यय	तद्भव
कसरी		अव्यय	तद्भव	
कहिले		अव्यय	तद्भव	
किन		अव्यय	तद्भव	
खोज्छ्यौ (१)		क्रिया	तद्भव	
खोजिरहेछ		क्रिया	तद्भव	
ग		गर्न	अव्यय	तद्भव
	गैकन	अव्यय	तद्भव	
छ	छ	क्रिया	तद्भव	
	छन्	क्रिया	तद्भव	
	छिनमै	अव्यय	तद्भव	
	छोफ्छन्	क्रिया	तद्भव	
ज	जति	विशेषण	तद्भव	
	जसका	विशेषण	तद्भव	
	जाँच	नाम	तद्भव	
	जान	अव्यय	तद्भव	
	जानको	अव्यय	तद्भव	
	जान्छन्	क्रिया	तद्भव	
	जाऊन्	क्रिया	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
ठ	ठूलो	विशेषण	तद्भव	
	त	सर्वनाम	तद्भव	
त	त्यो (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	त्यै / त्यति	सर्वनाम / विशेषण	तद्भव	
	तिमी (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	तिमीलाई	अव्यय	तद्भव	
	तिम्रो	विशेषण	तद्भव	
	तुरुन्तै	अव्यय	तद्भव	
	द	दिँदैन	क्रिया	तद्भव
देओ		क्रिया	तद्भव	

न	नै (१)	अव्यय	तद्भव	
	नौमती	नाम	तद्भव	
	नौलो	विशेषण	तद्भव	
प	पनि	अव्यय	तद्भव	
फ	फर्कन्छ्यौ	क्रिया	तद्भव	
ब	वगरमा (१)	अव्यय	तद्भव	
	बज्छन्	क्रिया	तद्भव	
	बजी	अव्यय	तद्भव	
	बन्न (१)/बनी (१)	अव्यय	तद्भव	
	बल्छन्/बलिया	क्रिया/विशेषण	तद्भव	
	बाँचेरै	अव्यय	तद्भव	
	बाजा	नाम	तद्भव	
	बाँध्नेछन्	क्रिया	तद्भव	
	बाल्छन्	क्रिया	तद्भव	
भ	भर्खर	अव्यय	तद्भव	
	भाग्न	अव्यय	तद्भव	
	भासिन्थ्यो	क्रिया	तद्भव	
	भूइँमा	अव्यय	तद्भव	
	भेला	नाम	तद्भव	
	भोगून्	क्रिया	तद्भव	
म	माग्न	अव्यय	तद्भव	
	मान्छे	नाम	तद्भव	
	मानिस	नाम	तद्भव	
य	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यही	अव्यय	तद्भव	
र	र	अव्यय	तद्भव	
	रहेर	अव्यय	तद्भव	
ल	लगाउँछ	क्रिया	तद्भव	
	लागोस्	क्रिया	तद्भव	
	लाग्यो	क्रिया	तद्भव	
	लाली	विशेषण	तद्भव	
स	सक्छ्यौ / सक्तिनौ	क्रिया	तद्भव	
	सुखको	विशेषण	तद्भव	
	सुखैले	अव्यय	तद्भव	
	सुन	नाम	तद्भव	
	सुनौला	विशेषण	तद्भव	
ह	हे (१)	अव्यय	तद्भव	

यस छालमा जम्मा तद्भव शब्द ७२ रहेको देखिन्छ । जसमध्येमा नाम ८, सर्वनाम ४, विशेषण १०, क्रिया २० र अव्यय ३० रहेका छन् ।

४.१७ छाल सत्रौँ

दरवारिया शक्तिको होडबाजीमा राष्ट्रियताको पनि हत्या गरिँदो रहेछ भन्ने आशयलाई बुझेका एक राजनीतिज्ञबाट रानीलाई सती जान वाध्य बनाइएको अवस्थाप्रति आक्रोश पोखेको सन्दर्भ यस छालमा वर्णित भएको देखिन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अड्कएर	अव्यय	तद्भव	
	अनि	अव्यय	तद्भव	
	अरुका	अव्यय	तद्भव	
	अरुलाई	अव्यय	तद्भव	
	अरुको	अव्यय	तद्भव	
आ	आफूतिर	अव्यय	तद्भव	
उ	उभिने	अव्यय	तद्भव	
क	कसरी	अव्यय	तद्भव	
	कसोरी	अव्यय	तद्भव	
	कहाँ	अव्यय	तद्भव	
	कुनै	कुनै	तद्भव	
	के (१)	विशेषण	तद्भव	
ख	खोजिछन्	क्रिया	तद्भव	
घ	घाँटीमा	अव्यय	तद्भव	
	घुम्नलाई	अव्यय	तद्भव	
छ	छ (१)	क्रिया	तद्भव	
	छर्काइ	नाम	तद्भव	
	छलेर	अव्यय	तद्भव	
	छोड्ने	अव्यय	तद्भव	
ज	जब	अव्यय	तद्भव	
	जान्दैनौ	क्रिया	तद्भव	
	जिते	क्रिया	तद्भव	
	जित्छौ	क्रिया	तद्भव	
	ज्यूँदो	अव्यय	तद्भव	
	ज्योति	विशेषण	तद्भव	
	जो (२)	सर्वनाम	तद्भव	
ठ	ठाउँ	नाम	तद्भव	
ड	डाक्दछ	क्रिया	तद्भव	
ढ	ढले	क्रिया	तद्भव	
त	तर	अव्यय	तद्भव	

	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	त्यै	विशेषण	तद्भव	
	तापनि	अव्यय	तद्भव	
	तिमी (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रो (२)	विशेषण	तद्भव	
न	निभाउँछौ	क्रिया	तद्भव	
	निमित्त	अव्यय	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पनि	अव्यय	तद्भव	
	पुगेर	अव्यय	तद्भव	
ब	बन्यो	क्रिया	तद्भव	
	बाँच्च	अव्यय	तद्भव	
	बाँच्ने	अव्यय	तद्भव	
भ	भनि	अव्यय	तद्भव	
	भनेर (१)	अव्यय	तद्भव	
	भो	क्रिया	तद्भव	
	भोलि	अव्यय	तद्भव	
म	मार्दछ्यौ	क्रिया	तद्भव	
	मानिस	नाम	तद्भव	
	मिलेर	अव्यय	तद्भव	
	मुनाल	नाम	तद्भव	
	मुर्मुर्निन्छ	नाम	तद्भव	
य	यतिका	विशेषण	तद्भव	
	यस्तो	विशेषण	तद्भव	
	यहाँ(२)	अव्यय	तद्भव	
	यही (४)	अव्यय	तद्भव	
	यै	विशेषण	तद्भव	
	यो	सर्वनाम	तद्भव	
	यौटी	विशेषण	तद्भव	
र	राख्छ	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा तद्भव शब्द ६० प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसमा नाम ५, सर्वनाम ३, विशेषण ९, क्रिया १२ र अव्यय ३१ रहेका छन् ।

४.१८ छाल अठारौं

यस छालमा मानिसबाट मानवता हराएको प्रसङ्गलाई दार्शनिकद्वारा व्यक्त गराइएको चर्चा पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अरु	अव्यय	तद्भव	

आ	आँसु	नाम	तद्भव	
उ	उच्छिन्न	अव्यय	तद्भव	
	उडदछ	क्रिया	तद्भव	
क	कसरी (१)	अव्यय	तद्भव	
	कोही	विशेषण	तद्भव	
ख	खोस्न	अव्यय	तद्भव	
ग	गर्न (१)	अव्यय	तद्भव	
घ	घाम (१)	नाम	तद्भव	
	घुमेर	अव्यय	तद्भव	
छ	छ	क्रिया	तद्भव	
	छक्कै	अव्यय	तद्भव	
	छातिमनि	अव्यय	तद्भव	
	छिर्का	नाम	तद्भव	
ड	डुबेका	विशेषण	तद्भव	
झ	भरी	नाम	तद्भव	
	भैँ	अव्यय	तद्भव	
त	त्यसको	विशेषण	तद्भव	
	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	तिमी	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रै (२)	विशेषण	तद्भव	
	देखेर	अव्यय	तद्भव	
ध	धूलो	नाम	तद्भव	
न	नगरी	अव्यय	तद्भव	
	नरहेको	अव्यय	तद्भव	
	निस्क्यौ	क्रिया	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	पनि	अव्यय	तद्भव	
	परे	अव्यय	तद्भव	
	परिरहेछ	क्रिया	तद्भव	
	परे	अव्यय	तद्भव	
	पानी	नाम	तद्भव	
	पायो (२)	क्रिया	तद्भव	
	पिएर	अव्यय	तद्भव	
फ	फूलहरुमा	अव्यय	तद्भव	
	फेछौँ	क्रिया	तद्भव	
ब	बल	नाम	तद्भव	
	बाँचीरहूँ	क्रिया	तद्भव	
भ	भइका	विशेषण	तद्भव	
	भइँमा	अव्यय	तद्भव	
	भोलिदेखि	अव्यय	तद्भव	
म	मानिस/मानिसले (३)	नाम/अव्यय	तद्भव	

	मानिस/मानिसको	नाम/विशेषण	तद्भव	
य	यसमा (३)	अव्यय	तद्भव	
	यहाँ(३)	अव्यय	तद्भव	
	यो (१)	सर्वनाम	तद्भव	
र	र	अव्यय	तद्भव	
	रत्न	अव्यय	तद्भव	
	रहन्छ	क्रिया	तद्भव	
	रुन्छ	क्रिया	तद्भव	
	रे	अव्यय	तद्भव	
ल	लिन्छ	क्रिया	तद्भव	
स	(४)सक्छौ/सक्छ्यौ	क्रिया	तद्भव	
	सुखको	विशेषण	तद्भव	
ह	हर्न	अव्यय	तद्भव	
	हुर्क्यो	क्रिया	तद्भव	
	हुन्छन्	क्रिया	तद्भव	
	हे	अव्यय	तद्भव	
क्ष	क्षमाको	विशेषण	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ६२ तद्भव शब्दहरू रहेका छन् । जसमा नाम ९, सर्वनाम २, विशेषण ९, क्रिया १३ र अव्यय २९ रहेका छन् ।

४.१९ छाल उन्नाइसौँ

कलाकारहरू जीवन चाहन्छन् । विनाशमा होइन । यसर्थ चिताको ज्वालमा रानी राजेश्वरी जस्ती महान राष्ट्रवादी महिलाको अवसान हुन लागेको देखेर उनलाई हेलम्बूमै फर्कन दिनु भन्ने कलाकारको आवाजलाई यस छालमा कलापूर्ण तवरले वर्णन गरिएको पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अनि	अव्यय	तद्भव	
	अरुको	विशेषण	तद्भव	
	अरुलाई	अव्यय	तद्भव	
आ	आउँछ	क्रिया	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
उ	उठिरहेछ	क्रिया	तद्भव	
ए	एउटा	विशेषण	तद्भव	
	एक	विशेषण	तद्भव	
	एकै	विशेषण	तद्भव	

	एकली	विशेषण	तद्भव	
	एकलो	विशेषण	तद्भव	
	एक्लासकी	विशेषण	तद्भव	
	एक्लासमै	अव्यय	तद्भव	
	एकान्तमा	अव्यय	तद्भव	
क	कुनै	विशेषण	तद्भव	
	कुरो	नाम	तद्भव	
	केको	विशेषण	तद्भव	
ख	खोलेर	अव्यय	तद्भव	
	खोसी	क्रिया	तद्भव	
ग	गर्मीमा	अव्यय	तद्भव	
	गुमाइ	नाम	तद्भव	
	गौथली	नाम	तद्भव	
घ	घुम्छ	क्रिया	तद्भव	
च	चरी	नाम	तद्भव	
छ	छ	क्रिया	तद्भव	
	छक्कै	अव्यय	तद्भव	
	छलिने	अव्यय	तद्भव	
	छातीभिन्न	अव्यय	तद्भव	
ज	जना	विशेषण	तद्भव	
	जसरी	अव्यय	तद्भव	
	जहाँ	अव्यय	तद्भव	
	जान	अव्यय	तद्भव	
	जिउका	विशेषण	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
ट	टाकुरो	नाम	तद्भव	
ड	डुल्ल	अव्यय	तद्भव	
त	त	अव्यय	तद्भव	
	ता	अव्यय	तद्भव	
	तिनलाई	सर्वनाम	तद्भव	
	तिमी (१)	सर्वनाम	तद्भव	
	तिम्रो (१)	विशेषण	तद्भव	
	त्यही	अव्यय	तद्भव	
द	दिनहुँ	अव्यय	तद्भव	
	देऊ (१)	क्रिया	तद्भव	
	देखेर	अव्यय	तद्भव	
न	नकाट	क्रिया	तद्भव	
	नयाँ	विशेषण	तद्भव	
	नलेऊ	क्रिया	तद्भव	
	नै	अव्यय	तद्भव	
प	प्याउली	विशेषण	तद्भव	

फ	फर्कन्छ	क्रिया	तद्भव	
	फुल	अव्यय	तद्भव	
ब	बन्दछन्	क्रिया	तद्भव	
	बनी	अव्यय	तद्भव	
	बल्ल	अव्यय	तद्भव	
	बाउँछ	क्रिया	तद्भव	
	बाँच्छ	क्रिया	तद्भव	
	बाँसुरी	नाम	तद्भव	
	बिचमै	अव्यय	तद्भव	
	बोकी	अव्यय	तद्भव	
भ	भुत्ला	नाम	तद्भव	
	भन	अव्यय	तद्भव	
	भन्छ	क्रिया	तद्भव	
म	मान्छे	नाम	तद्भव	
	मान्छेका	विशेषण	तद्भव	
	मान्छेबाट	अव्यय	तद्भव	
	मुठी	नाम	तद्भव	
य	यिनको	सर्वनाम	तद्भव	
	यिनलाई	सर्वनाम	तद्भव	
	यो (३)	सर्वनाम	तद्भव	
	यौटा	विशेषण	तद्भव	
	यौटै (१)	विशेषण	तद्भव	
	रे (१)	अव्यय	तद्भव	
	लागेको	विशेषण	तद्भव	
	लेकको	विशेषण	तद्भव	
स	सक्छौ	क्रिया	तद्भव	
	सक्तैनौ	क्रिया	तद्भव	
	सधैं	अव्यय	तद्भव	
	सम्भेर	अव्यय	तद्भव	
	सारा	विशेषण	तत्सम	
	सिंगाछ	क्रिया	तद्भव	
	सुन्छ	क्रिया	तद्भव	
ह	हक	नाम	तद्भव	
	हुन्छन्	क्रिया	तद्भव	
	हुन्	क्रिया	तद्भव	
	हेलम्बूको	विशेषण	तद्भव	
	हो	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ८६ तद्भव शब्दहरु प्रयोगमा आएको देखिन्छ । जसमा नाम १०, सर्वनाम ६, विशेषण २०, क्रिया २० र अव्यय ३० रहेका छन् ।

४.२० छाल बिसौं

रानी राजेश्वरी सती जान विवश भइन् । उनी सती गएको सम्पूर्ण जनता, कवि, कलाकार, दार्शनिक तथा राजनीतिज्ञहरुलाई पनि चित्त बुझेको थिएन । यसै लहरमा कवि पनि त्यो वेदना विर्सन नसकी वाग्मतीको किनारमा रहँदै विरह गाइरहेको वर्णन यस छालमा पाइन्छ ।

वर्ण	शब्द	वर्ग	स्रोत	कैफियत
अ	अभ	अव्यय	तद्भव	
	अनि	अव्यय	तद्भव	
	अहो	अव्यय	तद्भव	
	आँसु	नाम	तद्भव	
	आए	क्रिया	तद्भव	
	आज	अव्यय	तद्भव	
	उनको	सर्वनाम	तद्भव	
ए	एक	विशेषण	तद्भव	
क	कुन	सर्वनाम	तद्भव	
	कुरा (१)	नाम	तद्भव	
	कैले	अव्यय	तद्भव	
	गइन्	क्रिया	तद्भव	
ग	गए (२)	क्रिया	तद्भव	
	गर्छिन्	क्रिया	तद्भव	
	गाइरहेछ	क्रिया	तद्भव	
	गाउँछु	क्रिया	तद्भव	
	गोलसिमल	नाम	तद्भव	
	घ	घाउ	नाम	तद्भव
	घेर्छन्	क्रिया	तद्भव	
च	चुचुरा	नाम	तद्भव	
छ	छ	क्रिया	तद्भव	
	छहरा	नाम	तद्भव	
	छिरेको	अव्यय	तद्भव	
ज	जसै	अव्यय	तद्भव	
	जहाँ (१)	अव्यय	तद्भव	
	जिउमा	अव्यय	तद्भव	
	जुन	नाम	तद्भव	
	जुनकिरी	नाम	तद्भव	
	जो	सर्वनाम	तद्भव	
झ	झैँ	अव्यय	तद्भव	
ट	टाकुरा	नाम	तद्भव	
ठ	ठाउँ	नाम	तद्भव	
त	त्यस	सर्वनाम	तद्भव	

	त्यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	त्यही (१)	विशेषण	तद्भव	
द	दिन्छ	क्रिया	तद्भव	
न	नपुछी	अव्यय	तद्भव	
	नपुरिने	अव्यय	तद्भव	
	नसकी	अव्यय	तद्भव	
	नसकिने	अव्यय	तद्भव	
	नेरै	अव्यय	तद्भव	
प	पनि (७)	अव्यय	तद्भव	
	पलाई	नाम	तद्भव	
	पहरा	नाम	तद्भव	
	पुछिकन	अव्यय	तद्भव	
	पुछिन्न्	क्रिया	तद्भव	
	पोखे	क्रिया	तद्भव	
	पोलेका	विशेषण	तद्भव	
	प्वाँख	नाम	तद्भव	
ब	बग्छ	क्रिया	तद्भव	
	बनि	अव्यय	तद्भव	
	बसी	अव्यय	तद्भव	
	बसेर	अव्यय	तद्भव	
	बाँकी	अव्यय	तद्भव	
	बाँचुसरि	अव्यय	तद्भव	
	बाग्मतीको	विशेषण	तद्भव	
	बिसन	अव्यय	तद्भव	
	बसेर	अव्यय	तद्भव	
भ	भुभुल्की	विशेषण	तद्भव	
	भुल	विशेषण	तद्भव	
म	म	सर्वनाम	तद्भव	
	मान्छेका	विशेषण	तद्भव	
	मौरीसरि	अव्यय	तद्भव	
य	यहाँ	अव्यय	तद्भव	
	यहीं	अव्यय	तद्भव	
र	र (१)	अव्यय	तद्भव	
	रहेथे	क्रिया	तद्भव	
	राम्रा	विशेषण	तद्भव	
	रे (१)	अव्यय	तद्भव	
	रोई	क्रिया	तद्भव	
ल	लहरमा	विशेषण	तद्भव	
स	सधै	अव्यय	तद्भव	
	सिउरी	क्रिया	तद्भव	
	सिंगार्ने	अव्यय	तद्भव	

	सुख	विशेषण	तद्भव	
	सुसेले	क्रिया	तद्भव	
	सेलाएथे	क्रिया	तद्भव	
	सोही	अव्यय	तद्भव	
ह	हावाका	अव्यय	तद्भव	
	हुन्छन्	क्रिया	तद्भव	
	हेलम्बूका	विशेषण	तद्भव	
	हेलम्बूमा	अव्यय	तद्भव	
	हो (१)	क्रिया	तद्भव	

यस छालमा जम्मा ८३ तद्भव शब्दहरू रहेका छन् । जसमा नाम वर्गका १३, सर्वनाम वर्गका ५, विशेषण वर्गका ११, क्रिया वर्गका १९ र अव्यय वर्गका ३५ शब्दहरू रहेका छन् । माथि प्रत्येक छालमा उल्लिखित तद्भव शब्दहरूको सङ्ख्या अनावृत्त मात्र हुन् ।

४.२१ प्रयुक्त तद्भव शब्दहरूको समग्र स्थिति

जम्मा तद्भव अनावृत्त शब्द सङ्ख्या - १६९०

नाम वर्ग - २२२

सर्वनाम वर्ग - १३०

विशेषण वर्ग - ३०९

क्रिया वर्ग - ३९६

अव्यय वर्ग - ६३३

४.२२ सारांश

माधवप्रसाद घिमिरे आज पनि एक जीवन्त र प्रेरक राष्ट्रिय सिर्जनशील व्यक्तित्व हुन् । यसलाई नचाहेर पनि सिर्जनधर्मीले मात्र नभएर हरेक राष्ट्रवादीले बुझ्नुपर्छ । प्रतिभा पैसामा किन्न सकिन्न । यसर्थ आजको परिप्रेक्ष्यमा सुन्दर सिर्जनाको सृष्टिमा माधवप्रसाद घिमिरे एकलव्य नै हुन् भन्दा अतिशयोक्ति नहोला ।

माधवप्रसाद घिमिरेका हरेक रचनाहरू मानवीय संवेदनाका उच्च तहदेखि तल्लोतहसम्म नेपाली प्रकृति, संस्कृति र जीवन बनेर मधुर रस बगाइरहेको छ । त्यस्तै सिर्जनाहरूभित्रको नेपाली

इतिहासको शाहवंशीय राज्य परम्पराभिन्न रहेको पुरातनवादी चिन्तन र षडयन्त्रका साथै राष्ट्रवादी भावनाको एउटा चित्र हो 'राजेश्वरी' खण्डकाव्य ।

भाषा भनेको विचार विनिमयको साधन हो भने विचार भनेको मानवीय जीवन चिन्तित शैलीको प्रभावकारी उपकरण हो । यसरी हेर्ने हो भने भाषामा समेटिन आउने शब्द र यसको उपयुक्तता र स्तरीयतालाई समयसापेक्ष सामान्यीकरण गर्न पाठ्य सामग्रीहरूमा भएको शब्द संयोजनमा विशेष ध्यान दिने आवश्यकताको उपजस्वरूप आज यससँग सम्बन्धित विविध पक्षमा खोज अनुसन्धान हुँदै आइरहेको छ । त्यसैसँग सन्दर्भित रहेर यो अनुसन्धान पनि यो स्वरूपमा आउन सकेको हो ।

यस राजेश्वरी खण्डकाव्यमा जम्मा २० वटा छालहरू रहेका छन् । यसमा यिनै छालभिन्न प्रयुक्त तद्भव शब्दहरूको वर्गगत र स्रोतगत अध्ययन गरिएको छ । के-कति तद्भव शब्दको प्रयोग भएका छन् ? ती शब्दहरू कुन-कुन वर्गका हुन् ? यी शब्दले नेपाली शब्दभण्डारको वृद्धिमा के-कति प्रभाव पार्न सक्छन् जस्ता विषयमा प्रकाश पार्न सक्ने बाटो बनाउने रेखा कोर्न सकेको विश्वास लिन सकिन्छ ।

वर्गका दृष्टिले यस काव्यमा सबभन्दा बढी अव्यय वर्गका शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । जसको सङ्ख्या ६३३ रहेको छ । त्यसपछि क्रिया ३९६, त्यसपछि विशेषण ३०९, त्यसपछि नाम २२२ र सबभन्दा कम सर्वनाम वर्गका शब्द (१३०) हरूको प्रयोग पाइन्छ ।

स्रोतगत हिसाबले हेर्दा यस काव्यमा तद्भव १६९० शब्द रहेका छन् । स्रोतगत हिसाबले हेर्ने हो भने सिर्जना क्षेत्रले नै तद्भव नेपाली शब्दको विकासमा विशेष योगदान गरेको पुष्टि हुन आउँछ ।

आवृत्तिका दृष्टिले शब्दको गणना गर्दा लगभग १०० शब्दहरूको आवृत्ति भएको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी म शब्द वा वर्णको आवृत्ति २२ पटक भएको छ भने त्यसपछि क्रमशः के,कि, केवल, कसरी, क्यै, कालो किन, कलाकार, कवि, कान्तिपुरमा, खोज्छौं, गाइने, गर्न, गए, घाम, घाममा, चन्दागिरी,चल, छ, छन्, छौं, छाया, जुन, जसै, जो, जीवन, जनका, जहाँ, भैं, त, त्यो तिमी, तिम्रो, तिम्रै, थियो, दूर, देवलमा, दिव्य, द्यौ, नबोलिकन, नेपाली, नै, पनि, पुरोहित, पँखेटा, पाइन, पायो, पल, फेरि, बाट, बालक, बगरमा, बनी, बागमती, भने, भनी, भनेर, मनमा, मेरा, मेरो, मुख, मानिसले, यो, याम, यै, यहाँ, यहीं, यसमा, यौटै, रानी, रे, र, रोक्न, राजनैतिक, वनमा, वसन्तपुरको, शिरको, शीतल, सिन्दुर, सन्तति, सबै, सेनापति, सधैं, साँच्चै, सती, सुन्दर, सात, सक्छौं, हिर्दय, हामी, हम्बा, हे र हो को आवृत्ति भएको देखिन्छ ।

अध्याय पाँच

निष्कर्ष, सुभाव र उपयोगिता

५.१ निष्कर्ष

यस राजेश्वरी खण्डकाव्यमा जम्मा २० वटा छालहरु रहेका छन् । यसमा यिनै छालभिन्न प्रयुक्त तद्भव शब्दहरुको वर्गगत र स्रोतगत अध्ययन गरिएको छ । के-कति तद्भव शब्दको प्रयोग भएको छ ? ती शब्दहरु कुन-कुन वर्गका हुन् ? यी शब्दले नेपाली शब्दभण्डारको वृद्धिमा के-कति प्रभाव पार्न सक्छन् जस्ता विषयमा प्रकाश पार्न सक्ने बाटो बनाउने रेखा कोर्न सकेको विश्वास लिन सकिन्छ ।

यस खण्डकाव्यमा जम्मा १६९० तद्भव शब्दहरु रहेका छन् । वर्गका दृष्टिले यस काव्यमा सबभन्दा बढी अव्यय वर्गका शब्दहरु प्रयोग भएका छन् । जसको सङ्ख्या ६३३ रहेको छ । त्यसपछि क्रिया ३९६, त्यसपछि विशेषण ३०९, त्यसपछि नाम २२२ र सबभन्दा कम सर्वनाम वर्गका शब्द (१३०) हरूको प्रयोग पाइन्छ ।

स्रोतगत हिसाबले हेर्दा यस काव्यमा तद्भव शब्द १६७९ प्रयोग भएको पाइन्छ । स्रोतगत हिसाबले हेर्ने हो भने सिर्जना क्षेत्रले नै तद्भव नेपाली शब्दको विकासमा विशेष योगदान गरेको पुष्टि हुन आउँछ ।

आवृत्तिका दृष्टिले शब्दको गणना गर्दा लगभग १०० शब्दहरुको आवृत्ति भएको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी म शब्द वा वर्णको आवृत्ति २२ पटक भएको छ भने त्यसपछि क्रमशः के,कि, केवल, कसरी, क्यै, कालो किन, कलाकार, कवि, कान्तिपुरमा, खोज्छौ, गाइने, गर्न, गए, घाम, घाममा, चन्दागिरी,चल, छ, छन्, छौ, छाया, जुन, जसै, जो, जीवन, जनका, जहाँ, भैं, त, त्यो तिमी, तिम्रो, तिम्रै, थियो, दूर, देवलमा, दिव्य, छौ, नबोलिकन, नेपाली, नै, पनि, पुरोहित, पँखेटा, पाइन, पायो, पल, फेरि, बाट, बालक, बगरमा, बनी, बागमती, भने, भनी, भनेर, मनमा, मेरा, मेरो, मुख, मानिसले, यो, याम, यै, यहाँ, यहीं, यसमा, यौटै, रानी, रे, र, रोक्न, राजनैतिक, वनमा, वसन्तपुरको, शिरको, शीतल, सिन्दुर, सन्तति, सबै, सेनापति, सधैं, साँच्चै, सती, सुन्दर, सात, सक्छौ, हिर्दय, हामी, हम्बा, हे र हो को आवृत्ति भएको देखिन्छ ।

५.२ सुभावहरू

शब्दभण्डारका विभिन्न पक्षमा गरिने अध्ययनले निकालेको निष्कर्ष अनुसार प्राथमिकतामा तद्भव शब्दको प्रयोगको मात्रा सृजनामा मात्र देखिएकोले पाठ्यसामग्रीमा प्रयोग गरिने भाषा शिक्षणका सिद्धान्तनुरूप प्रयोगमा पनि ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ । त्यसैगरी वर्ग निर्धारणमा कतिपय नामयोगी, क्रियाविशेषण र विशेषण शब्दको गँसाइले ल्याउने समस्या पनि हेर्नुपर्छ ।

५.३ उपयोगिता

यो अध्ययन नीतिगत र प्रयोगगत कार्यान्वयनमा निश्चयनै उपयोगी हुने देखिन्छ ।

५.३.१ नीतिगत तह

शब्दभण्डारको प्रयोगमा प्राथमिकताका आधारमा शब्द वितरण गर्न नीतिगत रूपमै योजना तर्जुमा गरी शैक्षिक संस्थाहरूमा लागु गर्न जोड दिनु आवश्यक छ ।

५.३.२ प्रयोगगत तह

कक्षा कोठामा शब्दभण्डार वृद्धिका लागि भाषा शिक्षकले कोशीय शब्दको प्रयोगमा आधिकारिक शब्दकोश र सन्दर्भगत शब्दार्थ प्रयोगमा सान्दर्भिक साहित्यिक रचनाहरूको प्रयोगमा क्रियाशील भई लाग्नु जरुरी छ ।

५.४ भावी अनुसन्धानका सम्भावित शीर्षकहरू

१. राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्रयुक्त शब्दहरूको पठन सान्दर्भिकताको अध्ययन
२. राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्रयुक्त अलङ्कारहरूको अध्ययन
३. राजेश्वरी खण्डकाव्यमा चित्रित राष्ट्रियताको अध्ययन

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, जयराम (२०६३), कृञ्जिनी खण्डकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ताहाचल : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६५), सामाजिक तथा प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, शिवहरि (२०६६), 'विप्लव ढकालका कवितामा भाषिक विचलन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ताहाचल : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- आवारा, बाल (२०६०), पाठकहरूको मृत्युमा, काठमाडौँ : बाल आवारा ।
- कटवाल, तेजबहादुर (२०६९), 'अग्रभूमि निर्माणका दृष्टिले एक हातको ताली निबबन्धको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ताहाचल : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- गौतम, सुमित्रा (२०६७), 'नेपाल आमा बाल कविता संग्रहमा संग्रहीत कविताहरूमा भाषिक विचलनको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, ताहाचल : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- घिमिरे, माधवप्रसाद (२०५४), गौरी, (चौथो सं.) काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- चिमौरिया, सरस्वती (२०६८), पीडामा मल्हम, काभ्रे : ज्योतिष्मती साहित्यिक सङ्गम ।
- चौधरी, सत्यदेव (सन् १९८३), भारतीय शैलीविज्ञान, दिल्ली : अलङ्कार प्रकाशन ।
- ढकाल, विप्लव (२०५०), 'समकालीन नेपाली कवितामा भाषिक विचलन', प्रज्ञा, काठमाडौँ : ने.रा. प्र.प्र. ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६७), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढुङ्गाना, तुलसीप्रसाद (२०६७), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौँ : जुपिटर प्रकाशक ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०६३), प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौँ : एम.के पब्लिसर्स ।